

Murányi István:

Nevelőotthonban élő fiatalok drogfogyasztása és értéktudata

BEVEZETÉS

Milyen érvek indokolják, hogy a nevelőotthonokban élő fiatalok drog- és alkoholfogyasztásának, illetve dohányzási szokásainak jellemzőit összekapcsoljuk az értékrend és a szocializáció különböző dimenzióinak vizsgálatával?

1. A nemzeti drogstratégia céljai

A nemzetközi kutatások adataira támaszkodó, a közelmúltban megjelent beszámoló a fiatalok droghasználatát befolyásoló tágabb tényezők között a felgyorsult társadalmi változásokhoz kapcsolódó olyan elemeket sorol fel, mint a tradicionális értékek és a család szocializációs szerepének gyengülése, a probléma-megoldó készségek fejletlensége¹ (Nemzeti stratégia, 2000). Összhangban a szakirodalmi eredményekkel, a Nemzeti Stratégia céljainak megfogalmazása során a drogfogyasztás kialakulásában a genetikai-biológiai faktorok és személyiségjellemzők mellett a következő kockázati tényezőket sorolják fel:

- Pszichológiai kockázati faktorok (pl. drogokkal kapcsolatos pozitív elvárások)
- Pszichoszociális fejlődési visszamaradottság (pl. az egyén elkülönülése a tágabb szociokulturális kontextustól).
- Családi kockázati tényezők (pl. családi erőszak, szülők alkoholfogyasztása, válás, nevelési szokások, gyermekkori pszichotrauma).
- Kortárs hatások (pl. kortárs csoport alkohol- és droghasználat, dohányzása)
- Kulturális hatások (pl. tömegkommunikáció, jogi szabályozás).

A Nemzeti Stratégia a droghasználat szempontjából fokozottan veszélyeztetett ifjúsági csoportok közé a halmozottan hátrányos helyzetű, illetve az alkoholista szülők gyermekei mellett az iskolából távolmaradó és a lelkileg veszélyeztetett, valamint a gyermekvédelmi szakellátásban (nevelőszülőknél, gyermekotthonokban) élő fiatalokat sorolja.

Úgy véljük, hogy a drogprobléma empirikus kutatásának egyik lehetséges módja a nemzeti stratégia által is preferált „multidiszciplináris-modell”, amely a fogyasztás jelenségének szociológiai megközelítésénél a társadalom érték- és normarendszerét és a szocializációs környezet sajátosságait egyaránt figyelembe veszi (Nemzeti stratégia, 2000: 27).

¹¹ Ez utóbbi tényező azért különösen fontos, mert az államszocialista korszak ifjúsági korcsoportjainak egyik markáns szocializációs jellemzőjét, a konfliktus-kerülési attitűdök továbbélését a kilencvenes években végzett hazai ifjúságkutatási eredmények egyértelműen igazolták (Szabó-Örkény, 1998)

2. Kutatási előzmények

A hazai szociológiai irodalomban a devianciák és az értékrend együttes vizsgálatának szükségességére különösen Andorka Rudolf kiváló elemzése hívta fel a figyelmet. Írásaiban meggyőző érvekkel igazolta, hogy az 1970-es növekvő alkoholizmus, öngyilkossági arányok és lelki betegségek (neurózis, depressziós tünetek) okait a politikai rendszer totalitárius, illetve autoritárius lényegéből következő a társadalom érték- és normarendszerének anómiával és elidegenedéssel (érték-és normabizonytalanság, élet értelmébe vetett hit, kiszolgáltatottság érzése) jellemezhető vonásaiban kell keresnünk (Andorka-Harcsa, 1990; Andorka, 1994).

Szintén fontosak azok a hazai kutatások, amelyek az öngyilkossági hajlandóság és az értékrend kapcsolatát vizsgálták², elősegítve az alkoholfogyasztás és az öngyilkosság eltérő trendjeinek értelmezését (Elekes-Paksi, 1996).

Olyan hazai empirikus kutatásról³ nincs tudomásunk, amely kizárólag az állami gondozott fiatalok drogfogyasztását vizsgálta volna, azonban más veszélyeztetett ifjúsági csoportokkal együtt több vizsgálatban szerepeltek az intézményekben élő fiatalok.

Rácz József és munkatársai 1980 és 1985 között marginális csoportok (narkósok, punkok, csövesek) mellett állami gondozottakkal körében készítettek félig strukturált interjúkat illetve a résztvevő megfigyelés módszerét alkalmazták (Rácz, 1989). A kutatás többek között a fiatalok családi körülményeit, drog-és alkoholfogyasztását, jövőképüket vizsgálta. (Az eredmények ismertetésétől a kis elemszámú heterogén spontán minta és az időbeni aktualitás hiánya miatt tekintünk el).

Módszertani szempontból már nem kifogásolható a BKE Szociológiai Tanszékének 1989-90 -ben végzett kutatása, amely során a drogfogyasztó fiatalok szociális körülményeinek, drogkarrierjének vizsgálata mellett a kortárs csoportok és a szubkulturális tényezők hatását is elemezték (Elekes, 1993). A százhusz fiatal kiválasztását - az önként beismert drogfogyasztás kritériuma mellett - azok a korábbi kutatási eredmények indokolták, amelyek arra utaltak, hogy a nevelőotthonokban és börtönökben az átlagosnál jóval magasabb a drogfogyasztók aránya. (A

² „... a kevésbé veszélyeztetett népesség értékstruktúrája egybehangzóbb, stabilabb, az aktuális társadalmi folyamatoktól kevésbé függő, míg a magas öngyilkossági gyakoriságú területen élő populáció értékrendjében relatíve nagyobb szerepet kapnak az eszmei, ideológiai értékek. Az előbbi populáció esetében inkább a belülről építkező személyiség értékválasztásai dominálnak, míg a magas öngyilkossági gyakoriságú térség népességére a külső kontroll erősebb hatása jellemző” (Oprics-Paksi, 1996: 113).

³ A hazai kutatások tömör összefoglalása egy, a közelmúltban megjelent kötetben ("Jelentés a magyarországi kábítószerhelyzetről") olvasható (Ritter, 1999).

harmadik un. intézeti almintát olyan pütkösi gyülekezet volt, ahol évek óta foglalkoztak drogos fiatalokkal).

A vizsgálat során a strukturálatlan interjúk mellett olyan kérdőív lekérdezésére is sor került, amely tartalmazta azt a Hankiss Elemér vezette kutatócsoport által kidolgozott „Alapérték-tesztet”, s így lehetőség volt a normál, reprezentatív értékvizsgálat eredményeivel történő összehasonlításra. A normál népesség értékrendjét a létbiztonság (egészség, anyagi javak, jól felszerelt lakás) és a társadalmi megbecsülés (hasznos munka) és az eszmei-ideológiai értékek (demokrácia, haza, nemzeti hagyományok, béke), ezzel szemben a drogos mintát az örömeértékek (szerelem, belső harmónia, művészi élmény), az autonómia értékek (szabadidő, szabadság, alkotó munka) és a személyiség értékek (önbizalom, jó külső, okosság, szaktudás) preferenciája jellemezte. Annak ellenére, hogy a drogosok értékrendszere eltér a normál populációt jellemző értékpreferenciáktól, az életcélokat tekintve egyértelműen komform reagálások szerepeltek a „mit tart fontosnak az életben”, illetve a „milyen életet élne” kérdésre adott válaszokban, ezért „... az értékrendszerben megmutatózó másság nem jelent feltétlenül nonkomformitást, és ez a másság, különösen a tököliek, intézetiek, pütkösdisták esetében a vágyott célokban, életmódban csak részben tükröződik. A fentiek arra utalnak, hogy a vizsgált drogfogyasztók között alig található nyoma akár a drogosokra általában, akár különböző csoportjaikra speciálisan jellemző szubkultúrának” (Elekes, 1993: 151).

A drogfogyasztás ok-okozati, többváltozós módszerek felhasználásával történő hazai elemzésére csak egy, a közelmúltban megjelent tanulmányban találhatunk példát. A budapesti első és második osztályos középiskolások körében végzett kutatás során diszkriminancia-analízissel vizsgálták a családi, demográfiai, iskolára, illetve életmódra vonatkozó háttérváltozók hatását a fiatalok drogfogyasztására. Az eredmények szerint „... leginkább a szabadidő eltöltéssel, életmóddal, fogyasztási szokásokkal kapcsolatos kérdések dominálnak a drogfogyasztó populáció identifikálásában... viszonylag jelentős még a szerepe a családi háttérváltozóknak is... más típusú változók gyakorlatilag nem jutnak szerephez” (Elekes-Paksi, 1999:72).

Az ESPAD '99 Pest megyei kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a nevelőapával, más rokon személlyel, illetve intézetben élők körében élők körében a tiltott szerek esetében különösen differenciál az édesapával való együttélés „Az édesapa megóvó szerepét jelzi az is, hogy nevelőapával élők között kiugróan magas a tiltott szerek életprevenció értéke, a nevelőanyával élők között pedig csupán átlagos ez az érték... az édesapa jelenléte igen határozott visszatartó erőt jelent a tiltott drogok kipróbálásakor” (Elekes-Paksi, 1999 : 69).

I. A KUTATÁS MINTÁJA

A kutatás adatfelvétele 1999. második felében (május-szeptember) zajlott. Az adatfelvétel során arra törekedtünk, hogy a lehető legtöbb Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében⁴ nevelőintézeti, illetve állami gondozásban élő fiatallal sikeres interjúkat készítsünk. Az N=263 fős feldolgozott minta kialakítását több tényező is befolyásolta.

1. Az intézetben élő fiatalok egy része enyhén vagy súlyosan értelmi fogyatékos, ezért őket nem vontuk be a vizsgálatba.
2. A megyei gyermekvédelmi intézetek több éve cserekapcsolatot tartanak fenn holland intézetekkel, így nyaranta sok fiatalnak lehetősége van külföldi utazásra. Ezek az utazások sajnálatos módon egybeestek a kutatás idejével.
3. Az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásról rendelkezéseinek megfelelően a nagy intézetek folyamatosan megszűnnek és terjed a kis létszámú lakóotthonos elhelyezés. Ez az átalakulás a berkeszi intézetnél a kutatás napjaiban zajlott, az intézetben élő fiatalok egy része a költözésben segített, másik részüket a tiszadobi gyermekvárosba helyezték át.

A kérdőív összeállításához a szocio-demográfiai információkon túl felhasználtuk a Pompidou csoport által kidolgozott és hazai viszonyokra adaptált ESPAD-os kérdőív egyes kérdéseit, valamint az értékrend, értékítélet vizsgálatára alkalmas tesztet. Így zárt és nyitott kérdéseket valamint fogalom asszociációs kérdéseket alkalmaztunk. A drogfogyasztásra vonatkozó blokk kérdései a kérdezettnél és a baráti környezetben a legális és illegális drogok kipróbálását, alkalmoszerű vagy rendszeres fogyasztását kívánták kideríteni.

1993-ban a megyében a Pompidou kérdőívet felhasználva végeztünk kutatást a 15-17 éves középiskolás fiatalok körében. Tapasztalataink szerint az önkitöltős kérdőív kitöltése a szakmunkásképzőkben tanuló fiatalok számára nehézséget okozott. Emiatt választottuk az interjú technikát a lekérdezésnél. Az asszociációs kérdésekhez kártyasorozatot készítettünk, így megkönnyítve az értékek rangsorolását. A kérdezőbiztosok előzetes felkészítésen vettek részt. A kérdőívek kitöltése bizalmas légkörben zajlott, csak a megkérdezett fiatal és a kérdezőbiztos vett részt. A kérdőívek névtelenek voltak, személyi azonosítókat nem tartalmaztak.

II. A CSALÁDI SZOCIALIZÁCIÓS HÁTTÉR JELLEMZŐI

SZOCIALIZÁCIÓ ÉS DROGFOGYASZTÁS

Közismert, hogy a családnak elsődleges szerepe van a gyermek szocializációjában. A fejlődéslélektani irodalom részletesen taglalja a család szocializációs funkcióit, vagy a családi

⁴ Az interjúk a következő megyei településeken készültek: Balkány, Berkesz, Cégénydányád, Mátészalka, Tiszadob, Nyírszöllős, Nyírbátor, Záhony, Start??

légkör, a közvetlen mikromilió rejtett vagy nyílt zavarainak hatását és következményeit a gyermek személyiségfejlődésében.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a fejlődéslélektani kutatások eredményei azt mutatják, hogy az anya nélkül nevelkedő gyermek személyiségének fejlődését nagymértékben meghatározza, hogy milyen az anyával való érzelmi kapcsolat, azonban megfelelő nevelői környezet esetén az érzelmi fogyatékoság kialakulása nem törvényszerű (Bagdy, 1995).

A sikeres szocializációt nem a devianciák, normasértések alkalmi előfordulása gátolja, hanem az előidéző tartós hatások, a szűkebb, illetve a tágabb szocializációs környezet.⁵

A serdülőkori szocializáció egyik kulcsproblémája, az identitásfejlődés, szorosan kapcsolódik a deviáns magatartás kialakulásához. A formálódó egyéni identitást nem csak a hovatartozás "objektív" tényei (csoportjellemzők, saját és más csoportok közötti különbség) befolyásolják, hanem a vonatkoztatás olyan keretei, mint a kulturális sémák és szociális sztereotípiák (Tajfel-Forgas, 1981).

A deviáns magatartásnormák elfogadásában (vagy elutasításában) lényeges tényező a szocializáció alapvető mechanizmusának, a "szerepátvételnek". Az átvett szerepet egyúttal a "másik" világlátásának, perspektívájának átvételét jelenti (Mead, 1973), s így válhat meghatározó referencia személylé az alkoholista apa, vagy a drogfogyasztó barát.

Az adatfelvétel eredményeinek elemzése azt mutatja, hogy a kérdezettek között azonos a fiúk és a lányok aránya (50-50 százalék) - hasonlóan a tizenéves (11-17 éves) és a 18 éven felüli életkori csoportok megoszlásához (függelék 1. tábla).

A közös háztartásban zajló családi szocializáció élménye a fiatalok kisebbik részét jellemzi. Édesanyjával, illetve édesapjával kapcsolatban a gyerekek több mint felének (54, illetve 58 százalék) nincs semmilyen közvetlen szocializációs élménye, de az édes-, vagy mostohatestvérekkel is csak 11-34 százalék élt közös háztartásban. A nevelőanya (30 százalék) vagy a nagyszülők (19 százalék) említése szintén ritkán fordult elő. A klaszteranalízis alapján két, egymástól markánsan különböző csoport különült el. A nevelőanyától és a mostohaszülöktől eltekintve, a családi tapasztalatok szempontjából a gyerekek 57 százaléka egyértelműen hátrányos helyzetben van: ebben a csoportban édesanyjával csak 12 százalék, édesapjával csupán 8 százalék élt. A másik csoportban (a minta 43 százaléka) mind az édes szülők, mind a testvérek

⁵ "A szocializáció feltehetően nem mehet végbe súlyosabb patológiák nélkül abban az esetben, ha az egyén mindig ellenáll a normasértéseknek. A gyermekek személyiségét, mentális épségét nem az ilyen kihívások, alkalmi esetek és kalandok veszélyeztetik, hanem más, tartós hatások. Ezek olyan tényezők, amelyek családi környezetben, lakóhelyükön, tehát abban a szociális közegben találhatók fel, amelynek döntő szerepe van személyiségük és magatartásformáik fejlődésében. S éppen ezeket - például lakóhelyi és/vagy iskolai szegregációjukat - kell figyelembe venni a deviáns minőség megértéséhez." (Somlai, 1997: 132).

említési aránya lényegesen magasabb, s nem meglepő, hogy a nevelőanya megnevezése kisebb arányban fordult elő.

1. tábla

"A felsoroltak közül kivel éltél közös háztartásban?"

(oszlop-százalékban)

	Teljes minta	Családi- múlt hiány csoport (N=132 fő)	Családi- múlt csoport (N=101 fő)
Édesanya	46	12	90
Édesapa	42	8	85
Fiú édestestvér(ek)	34	14	60
Nevelőanya	30	37	21
Lány édestestvér(ek)	25	7	50
Mostohaapa	23	21	26
Nagyszülő(k)	19	17	21
Fiú mostohatestvér(ek)	14	16	11
Más rokon(ok)	13	8	19
Mostohaanya	12	17	5
Lány féltestvér(ek)	11	7	16
Lány mostohatestvér(ek)	11	15	5
Fiú féltestvér(ek)	9	5	13

A szülők iskolázottsága a gyerekek jelentős része előtt nem ismert: a gyerekek 43 százaléka az édesapa, 40 százaléka az édesanyja iskolai végzettségét nem tudta megmondani, de a nevelőszülők iskolázottsága is többnyire ismeretlen. A megnevezett iskolai végzettségeket tekintve, az édes szülők többsége legfeljebb nyolc általánossal rendelkezik, míg a nevelőszülők iskolázottsága lényegesen magasabb (függelék, 2. tábla).

Korábban láttuk, hogy a fiatalok kevesebb mint fele élt közös háztartásban édesapjával vagy édesanyjával, ezért a devianciák említésének teljes mintára vonatkoztatott előfordulási aránya kedvezőbb képet mutat a fiataloknak csak egy részét jellemző magasabb arányoktól.⁶ A családi-

⁶ A közvetlen családban, illetve rokoni körben előforduló devianciák aránya a fiataloknak abban a csoportjában, ahol az édesanyját 90 százalékban, az édesapát 85 százalékban említették, mint akivel hosszabb-rövidebb ideig közös háztartásban éltek ("család-élmény" csoport): rendszeresen sok alkoholt fogyaszt: 63 százalék; börtönben volt: 41 százalék; sérülést is okozó bántalmazás a családtagok között: 38 százalék; öngyilkossági kísérlet: 30 százalék; sok nyugtató vagy altató szedése: 28 százalék; pszichológushoz vagy idegorvoshoz járt, jár: 24 százalék; öngyilkosságot követett el: 14 százalék; kábítószerrel fogyaszt vagy fogyasztott: 1 százalék.

rokon környezetében a rendszeres alkoholfogyasztás előfordulása a leggyakoribb: megítélésük szerint a közvetlen családtagok 41, más rokonok 6 százaléka sokat iszik. Nagyon magas a börtönviselt arány, mivel a fiatalok egynegyedének (24 százalék) közvetlen családjában, 5 százalékának a tágabb rokon körében volt olyan, aki már börtönbüntetésre ítélték. A szocializációs zavarok szempontjából meghatározó, hogy a fiatalok környezetében gyakori a börtönviselt (28 százalék), illetve az öngyilkosságot megkísérelt (20 százalék) rokon, illetve családtag. A túlzott nyugtató, illetve altató szedése (21 százalék) vagy az idegorvosi kezelés (19 százalék) szintén gyakran említették, s a sikeres öngyilkosság aránya is igen magas (10 százalék).

2. tábla

Devianciák a családban

(oszlop-százalékban)

	Nincs	Közvetlen Családtag ⁷	Rokon ⁸
Rendszeresen sok alkoholt fogyaszt	52	41	6
Börtönben volt	71	24	5
Sérülést is okozó bántalmazás a családtagok között	73	24	4
Öngyilkosságot kísérelt meg	80	17	3
Sok nyugtatót, vagy altatót szed	80	15	6
Pszichológushoz, vagy idegorvoshoz járt, jár	82	17	2
Öngyilkosságot követett el	90	7	3
Kábítószer fogyaszt, vagy fogyasztott	96	3	1

A kérdőívben felsorolt nyolc, a deviancia fogalomkörébe tartozó jellemző valamelyike a *Családi - múlt* csoport közvetlen családtagjai (vagy más rokon) közötti előfordulási aránya (83 százalék) érthető módon szignifikánsan magasabb, mint a *Családi-múlt hiány* csoportban (46 százalék), viszont az életkor vagy a nemek szerint elkülönülő csoportok között nincs számottevő eltérés.⁹

A családban előforduló devianciák alapján a fiatalokat két csoportba soroltuk, s a következőkben erre a csoportosításra hivatkozunk. A *Deviancia-hiány* csoportba (a minta csupán 38 százaléka) azok tartoznak, akiknél egyik deviancia említése sem fordult elő. A fiatalok közel kétharmada (62

⁷ Közvetlen családtagnak a következőket tekintettük: apa(nevelőapa), anya (nevelőanya), testvér.

⁸ A nagyszülőket és más rokonokat soroltuk ebbe a csoportba.

⁹ A valamilyen deviancia előfordulási aránya: fiúk 63 százalék; lányok 63 százalék; 11-17 évesek 66 százalék, 18-25 évesek 60 százalék.

százalék) egy , vagy több deviancia előfordulását már tapasztalta¹⁰ szűkebb, illetve tágabb családi környezetében (*Deviancia* csoport).

Feltehetően a korábbi kedvezőtlen élményeknek, illetve a tapasztalatok hiányának köszönhető, hogy fiatalok egynegyede (24 százalék) az apát, 15 százaléka az anyát nem említette a nyitott kérdésre - "Szerinted kik tartoznak ma Magyarországon egy családba?" - adott válaszában. A gyerek említése is csak 83 százalékos volt, a többség (60 százalék) számára a nagyszülők sem szerepelnek a család fogalmában. Az elképzelt és általános családfogalomból - hasonlóan a tágabb rokoni környezethez - a testvér teljesen kirekesztett. A saját család fogalmából a többségnek (70 százalék) hiányzik az apa, illetve az anya (57 százalék), de a testvért (26 százalék) , a nevelőszülőt (21 százalék) is kevesen említették.

3. tábla

"Szerinted kik tartoznak ma Magyarországon egy családba? "

" Kik azok, akiket a saját családdhoz tartozónak tekintesz?"

(emléltési arányok, százalékban)

	Elképzelt család	Saját család
Apa	76	30
Anya	85	43
Gyerek(ek)	83	-
Nagyszülő(k)	40	9
Más rokon	9	-
Testvér	-	26
Nevelőszülő	-	21

4. tábla

Az elképzelt családstruktúra típusai

(faktorsúlyok)

	<i>Klasszikus család- idea</i>	<i>Szülő nélküli család- idea</i>
Anya	0.95	0.20
Gyerek(ek)	0.93	0.23
Apa	0.88	-0.45

¹⁰ A *Deviancia* csoport jellemzői a közvetlen, vagy tágabb családban előforduló devianciák említése alapján: 1. Rendszeresen sok alkoholt fogyasztása: 77 százalék; Öngyilkossági kísérlet: 33 százalék; Öngyilkosság: 16 százalék; Sok nyugtató vagy altató szedése: 32 százalék; Börtönbüntetés: 46 százalék; Pszichológus vagy idegorvosi kezelés: 30 százalék; Kábítószer fogyasztás: 6 százalék; Sérülést is okozó bántalmazás: 44 százalék.

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

Más rokon	-0.13	0.92
Nagyszülő(k)	0.33	0.70
Magyarozott variancia -százalékban	54.1	32.6

A fiatalok családfogalma mind az elképzelt, mind a tényleges család tekintetében inhomogén. A többváltozós elemzések alapján az elképzelt családstruktúrák egyikében (*Klasszikus család-idea*) a két szülő mellett a gyerek(ek) hangsúlyozása a domináns, míg a másik típust az apa kizárása és inkább a nagyszülők és más rokonok preferálása jellemzi (*Szülő nélküli család-idea*).

5. tábla

A sajátnak tekintett család típusok
(klaszteranalízis, oszlop-százalékban)

	<i>Klasszikus család-saját</i> N=73	<i>Szülő nélküli család-saját</i> N=163
Apa	100	0
Anya	100	18
Testvér	87	0
Nagyszülő	31	0
Nevelőszülő	0	29

A saját család értelmezése szintén megosztja a fiatalokat. A kisebbik csoportban (*Klasszikus család-saját*) csak olyan fiatalok tartoznak, akik számára mind az apát, mind az anyát saját családjához sorolta, míg a másik csoportban sem az apát, sem a testvért, illetve a nagyszülőt nem említette senki sem, csupán a nevelőszülő és az anya megnevezése fordult elő.

Az elképzelt család-fogalom típusok érthető módon eltérően jellemzik a saját család értelmezése alapján elkülönült csoportokat, mivel a két szülőt családja tagjának tekintő csoportra a nukleáris családkép (*Klasszikus család-idea*) preferálása, míg az apát kizáró csoportra ennek az elutasítása a jellemző.¹¹

A közös háztartásban élés, mint szocializációs kritérium alapján elkülönült két csoport közül csak a *Családi múlt* csoport sajátja az elképzelt család értelmezések preferálása, de nem következetes módon, mivel mindkét típus (*Klasszikus család-idea*, *Szülő nélküli család-idea*) támogatása

¹¹ A *Klasszikus család-idea* főkomponens score átlagai: *Klasszikus család-saját* csoport: 0.263, *Szülő nélküli család-saját* csoport: -0.113.

pozitív. A saját család felfogásokkal való azonosulás viszont mindkét csoportnál azonos mértékű: akár volt családi élmény, akár nem, mindkét csoportban a hiányos család van többségben.¹²

6. tábla

A problémamegoldás lehetőségei¹³
(említési arányok, százalékban)

	Anyagi probléma-jelen	Személyes probléma-jelen	Anyagi probléma-jövő	Személyes probléma-jövő
Szűk család	24	18	33	33
Barát	15	41	16	26
Nevelőszülő,nevelő	37	27	8	6
Más felnőtt	4	3	5	3
Senkihez	10	6	12	8
Egyéb válasz	11	6	27	24

A család értelmezések tükrében nem meglepő, hogy a fiatalok jelenlegi személyes problémáikkal leginkább a baráthoz (41 százalék) vagy nevelőszülőhöz - nevelőhöz fordulnának. A nyitott kérdésekre adott válaszok arra utalnak, hogy fiatalok számára a család, inkább a jövőben, mint jelenleg tűnik támasznak. A barátok szerepe a későbbi életszakaszban is jelentős, de a szűkebb család súlya lényegesen megnő. Az anyagi gondok jelenlegi megoldásában a nevelőszülők és nevelők mellett a családra utaló megnevezések fordultak elő gyakrabban, de a család szerepe ebben az esetben is növekszik a jövőre vetítve. A probléma megoldás személyes lehetőségei meglehetősen zártak, a nevelői körön kívül a felnőtt társadalom említése minden esetben alacsony mértékű. Az anyagi jellegű probléma megoldásában - akár a jelenlegi, akár a későbbi időszakot tekintve - a teljes tanácsstalanság (senkihez) nagyobb mértékű, mint a személyes gondok esetében.

A DOHÁNYZÁS, ALKOHOL- ÉS DROGFOGYASZTÁS mértéke

¹² A *Családi múlt* csoportban a *Klasszikus család-idea* családfelfogás és *Szülő nélküli család-idea* főkomponens score átlaga mindkét esetben 0.106. A *Családi múlt* csoport 69 százaléka, a *Családi múlt- hiány* csoport 70 százaléka saját családját a *Szülő nélküli család-saját* klaszter alapján határozta meg.

¹³ A kérdőívben a következő négy nyitott kérdés szerepelt: "Ha mostanában anyagi problémád van, akkor kihez tudsz fordulni segítségért?" "Ha mostanában személyes problémád van, akkor kihez tudsz fordulni segítségért?" "Ha majd önálló életet élsz és anyagi problémád lesz, kihez tudsz fordulni segítségért?" "Ha majd önálló életet élsz és személyes problémád lesz, kihez tudsz fordulni segítségért?"

A fiatalok 35 százaléka már kipróbálta a cigarettázást, egyötödük (21 százalék) még soha sem dohányzott, azonban a relatív többség (44 százalék) rendszeres dohányos .¹⁴

7. tábla

A dohányzás jellemzői

(oszlop-százalékban)

Rendszeres dohányzók	44
Próbálkozók	35
Nem dohányzók	21

A fiatalok fele (53 százalék) életében már többször ivott szeszes italt, de rendszeres fogyasztónak csak 13 százalékuk nevezhető. A fiatalok egyharmada (34 százalék) teljesen absztinens, mivel még nem fogyasztott életében alkoholt.¹⁵

8. tábla

Az alkoholfogyasztás előfordulása

(sor-százalékban)

	Nem fordult elő	1-2 alkalommal	Többször előfordult
Életében	37	32	31
Az utóbbi 12 hónapban	58	25	17
Az utóbbi 30 napban	79	17	4

9. tábla

Az alkoholfogyasztás jellemzői

(oszlop-százalékban)

¹⁴ A három kategória képzése az alábbiak szerint történt: 1. Nem dohányzók:csoportja ha életében egyszer sem dohányzott; 2. Próbálkozók csoportja: ha életében egynél több, de 40-nél kevesebb alkalommal dohányzott és a felvételt megelőző hónapban nem szívott el naponta egy szál cigarettát; 3. Dohányos csoport: ha életében 40-nél gyakrabban és a felvételt megelőző 30 napban legalább napi egy cigarettát szívott el.

¹⁵ A három kategória képzése az alábbiak szerint történt: 1. Nem fogyasztók csoportja: ha életében egyszer sem fogyasztott alkoholt; 2. Próbálkozók csoportja: ha életében legalább egy alkalommal, de az utóbbi 30 napban egyáltalán nem fogyasztott alkoholt; 3. Rendszeres fogyasztó csoport: ha életében kettőnél több alkalommal és az utóbbi 30 napban legalább egy alkalommal fogyasztott alkoholt.

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

Nem fogyasztók	34
Próbálkozók	53
Rendszeres fogyasztók	13

Az elmúlt 30 napban a kérdezett italfajták fogyasztási gyakorisága kismértékben eltér. Az elmúlt hónapban a fiatalok egyötöde (21 százalék) fogyasztott valamilyen alkoholt. Inkább a sör és a bor volt népszerű, az égetett szesz fogyasztása "csak" 14 százalékban fordult elő.

10. tábla

"Gondold végig az utóbbi 30 napot. Hány alkalommal fogyasztottál a következő italokból?"

(sor-százalékban)

	Nem fordult elő	1-2 alkalommal előfordult	Többször előfordult
Sör	74	25	1
Bor	79	20	1
Égetett szeszek	86	13	1

A fiatalok kétharmada (69 százalék) úgy gondolja, hogy 25 éves korában nem fog alkoholt fogyasztani. Egyötödük (21 százalék) bizonytalan - nem tudja - ennek megítélésében, s minden tizedik (10 százalék) úgy véli, hogy fog alkoholt fogyasztani 25 évesen. A jelenlegi és a jövőben elképzelt alkoholfogyasztás közötti lineáris kapcsolat statisztikailag is szignifikáns. Azoknak a fiataloknak a 75 százaléka, akik még soha nem fogyasztottak alkoholt úgy gondolják, hogy 25 évesen sem fognak fogyasztani, közülük csak 5 százalék válaszolt igennel. Ezzel szemben a jelenleg rendszeres ivók 17 százaléka valószínűsíti a későbbi fogyasztást, s csupán egyötödük (20 százalék) nem tartja elképzelhetőnek a későbbi alkoholfogyasztást.

A fiatalok több mint 70 százaléka hallott már a nyugtatókról, kokainról, altatókról és a heroinról. A drogok másik csoportja (ekszotici, marihuana, hasis, LSD) szintén ismert, mivel a kérdezettek több mint fele jelölte, hogy hallott már ezekről a drogokról.

11. tábla

A drogok ismerete

(százalékban)

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

	Már hallott róla
Nyugtatók	85
Kokain	79
Altatók	79
Heroin	76
Eksztázi	61
Marihuána vagy hasis	60
LSD	52
Crack	28
Amfetaminok	25
Más ópiátok	19
Relevin	14
Metadon	14
Mágikus gomba	13

Orvosi utasításra a fiatalok 5 százaléka már fogyasztott életében valamilyen nyugtatót. Az altató nem önkéntes szedésének előfordulási gyakorisága 4 százalék.

12. tábla

Az orvosok által is felírható gyógyszerek fogyasztása

(százalékban)

	Már fogyasztott
Nyugtató	5
Altató	4

Az orvosi javaslatra nem szedhető drogok vagy altató, nyugtató fogyasztása a fiatalok 1-4 százalékánál fordult már elő.

13. tábla

Orvosi javaslatra nem szedhető drogok fogyasztásának gyakorisága

(százalékban)

	Már fogyasztott
Alkohol gyógyszerrel	4
Nyugtatók (orvosi javaslat nélkül)	4

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

Más, fel nem sorolt drog	4
Amfetaminok	3
Fecskendővel bevitt drogok	3
Alkohol és marihuána vagy hasis egy időben	3
Anabolikus szteroidok, doppingszerek	3
Altatók (orvosi javaslat nélkül)	3
Crack	2
Kokain	2
Relevin	2
Heroin (szippantva)	1
Heroin (más módon)	1
Mágikus gomba	1

Azokat nevezhetjük legitim drogfogyasztóknak, akik már fogyasztottak az orvos által is felírható drogokat (altató, nyugtató) vagy alkoholt gyógyszerrel, de nem orvosi javaslatra. Azt a válaszadót, aki életében legalább egyszer már fogyasztotta az orvos által nem felírható drogok valamelyikét (marihuána, hasis, kokain, heroin, amfetaminok, crack, mágikus gomba, fecskendővel bevitt drogok, egyéb nem felsorolt drogok) az illegitim drogfogyasztók csoportjába soroltuk.

A több drogfajtát is fogyasztókat kiszűrve, a fiatalok 9 százaléka fogyasztott legalább egyszer valamilyen legitim drogot eddigi élete során. Illegitim drogfogyasztása a fiatalok 8 százalékánál fordult elő. (A legitim és illegitim drogot már fogyasztókat az illegitim drogfogyasztókhoz soroltuk). Az alacsony elemszámok miatt a továbbiakban a drogfogyasztók alatt a legitim vagy illegitim fogyasztókat értjük.

A dohányzás és az alkoholfogyasztás szorosan (de nem szignifikánsan) összefügg a drogfogyasztással. A rendszeresen dohányzók és a kipróbálók között magasabb a legitim vagy illegitim drogot fogyasztók aránya, mint a soha nem dohányzók körében. A rendszeres vagy alkalmi alkoholfogyasztás - hasonlóan a dohányzáshoz - szintén nagyobb mértékben valószínűsíti a drogfogyasztást.

14. tábla

A dohányzás és a drogfogyasztás

(sor-százalékban)

	Legitim, vagy illegitim drogot legalább egy alkalommal fogyasztók aránya
Soha nem dohányzott	4
Próbálta	11
Rendszeresen dohányzik	15

15. tábla

Alkohol- és a drogfogyasztás

(sor-százalékban)

	Legitim, vagy illegitim drogot legalább egy alkalommal fogyasztók aránya
Soha nem fogyasztott alkoholt	5
Próbálkozó	15
Rendszeres ivó	13

Az alacsony elemszámok miatt nyilván óvatosan kell értelmeznünk a kizárólag drogfogyasztókra vonatkozó kérdések válaszait. Az egyik ilyen kérdés a drogfogyasztás kipróbálására vonatkozott, öt lehetséges válasszal. Az említési arányok arra utalnak, hogy a drogfogyasztás kipróbálását leginkább a kíváncsiság és a kellemes érzés iránti vágy motiválta, de nem elhanyagolható a valamilyen probléma miatti szerfogyasztás említése sem.¹⁶

A drogok forrásának megnevezésében a fiatalok meglehetősen óvatosak, hiszen a fogyasztók 44 százaléka nem válaszolt a kérdésre. A kipróbált szerek leggyakrabban említett forrása a baráti társaság, illetve a személyes ismeretségi körhöz nem tartozó idegen

16. tábla

"Hogyan jutottál hozzá ehhez a szerhez?"

(a valamilyen drogot fogyasztók százalékában)

	Említési gyakoriság
Baráti társaságban osztoztunk rajta	19
Valaki adta, akiről már hallottam, de nem ismerem személyesen	11
Nálam idősebb barátom adta	7
Velem egyidős vagy nálam fiatalabb barátom adta	7
Idősebb testvérem adta	4
Egy barátomtól vettem	4
Idegentől vettem	4

¹⁶ A "Miért próbáltad ki először a drogot?" kérdésre adott válaszok megoszlása: 1. Kíváncsi voltam 37 százalék; 2. Jól akartam érezni magam 26 százalék; 3. Meg akartam feledkezni a problémáimról 22 százalék; 4. Nem akartam kilógni a társaságból 11 százalék; 5. Nem volt jobb dolgom, unatkoztam; 6. Más ok miatt 7 százalék.

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

Egy idegentől kaptam	0
Valakitől vettem, akiről már hallottam, de nem ismerem személyesen	0
Az egyik szülő adta nekem	0
Otthon vettem el a szüleim engedélye nélkül	0
Nem válaszolt	44

Szinte minden fiatalnak van olyan barátja, aki dohányzik (87 százalék). A fiatalok közel kétharmada (61 százalék) úgy véli, hogy baráti körében van alkoholfogyasztó. Meglehetősen sokan gondolják azt, hogy barátjuk hetente lerészegedik (30 százalék), s nem elhanyagolható a szipuzást (13 százalék) vagy az alkoholt gyógyszerrel fogyasztást (10 százalék) megnevezők aránya sem. A baráti kör abból a szempontból is jellemezhető, ha a felsorolt drogok valamelyikének fogyasztását tekintjük: így a fiatalok 27 százalékának van olyan barátja aki drogfogyasztó.

17. tábla

A baráti körben előforduló dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás
(százalékban)

	Van barát
Cigaretta	87
Alkoholt fogyaszt (sör, bor, égetett szeszek)	61
Legalább hetente lerészegedik	30
Szipuzik (ragasztóbeszívás, stb.)	13
Alkoholt gyógyszerrel együtt fogyaszt	10
Eksztázit fogyaszt	8
Nyugtatókat fogyaszt (orvosi javaslat nélkül)	7
Altatót fogyaszt (orvosi recept nélkül)	7
Marihuánát vagy hasist szív	4
LSD-t vagy más hallucinogént fogyaszt	4
Anabolikus szteroidot használ	3
Amfetaminokat fogyaszt	2
Kokaint vagy crack-et fogyaszt	2
Heroint fogyaszt	2
Más ópiátot fogyaszt	1
Mágikus gombát használ	0

A dohányzás, alkohol-és drogfogyasztás jellemzői ¹⁷

A fiúk és az idősebbek körében jelentősen és szignifikánsan magasabb a rendszeres dohányosok aránya, mint a lányok és a fiatalabbak körében. Még inkább drasztikus (és szignifikáns) különbségek vannak a baráti kör alapján elkülönült csoportok között. Ha a barátok között van cigarettázó, akkor az ide tartozók fele (50 százalék) rendszeres dohányos, ha nincs, akkor csupán 7 százalék. Az alkoholfogyasztás és a drogfogyasztás esetében már kisebb arányú az eltérés, de még mindig egyértelmű: az alkoholt fogyasztó baráti körrel rendelkezők 56 százaléka rendszeres dohányos, míg az alkoholt nem fogyasztó barátokkal jellemezhető csoportnál 25 százalék a dohányosok aránya. (A drogfogyasztás esetében a megfelelő arányok 60, illetve 38 százalék).

A családokat jellemző deviánsnak nevezhető vonások és a fiatalok dohányzása közötti kapcsolat - hasonlóan a közös háztartásban élés alapján elkülönült csoportokhoz - nem szignifikáns, de trendjében "logikus". A rendszeres dohányosok aránya magasabb azoknál a fiataloknál, akiknek a családjában előfordult valamilyen valamilyen deviancia, illetve nem éltek közös háztartásban a szülőkkel (47-47 százalék), míg a devianciától mentes családi élmény nélküli fiatalok körében 40 százalék, illetve a szülőkkel valamennyi ideig együtt élők körében 41 százalék a rendszeres dohányosok aránya.

A fiatalabb korcsoportban és a fiúk körében magasabb a rendszeres alkoholfogyasztók aránya, mint az idősebbek és a lányok csoportjában, azonban az eltérés nem szignifikáns. A dohányzáshoz hasonlóan - viszonyítva a másik két csoporthoz - a családban rövidebb-hosszabb ideig élők, illetve a családi-rokoni környezetben devianciát nem jelölők között kisebb mértékű a rendszeres fogyasztók aránya, de ezekben az esetekben sem szignifikáns az eltérés. A baráti kör viszont erőteljesen megosztja a rendszeres ivás arányokat: ha a baráti körben van dohányos, illetve van alkoholfogyasztó, akkor a rendszeres ivás jóval (és szignifikánsan) valószínűbb, mint az ellenkező esetben.¹⁸ (A drogfogyasztó barát viszont ebből a szempontból indifferens: a drogos baráttal rendelkezők csoportjának 14 százaléka, az ilyen baráttal nem rendelkezők 12 százaléka tekinthető rendszeres ivónak).

A drogfogyasztás jellemzői gyakorlatilag azonosak az alkoholfogyasztásnál, illetve a dohányzásnál megfigyelt trendekkel. Igaz, hogy nem szignifikáns az eltérés, de a fiúk, a dohányzó baráttal, illetve alkoholfogyasztó baráttal jellemezhető fiatalok körében magasabb a drogfogyasztás, mint a komplementer csoportban. A családi háttérre szintén igaz, hogy a fogyasztás a devianciával

¹⁷ A részletes megoszlásokat a Függelék 3. táblája tartalmazza.

¹⁸ A dohányos baráti körrel rendelkező fiatalok 15 százaléka, az alkoholfogyasztó barátot megnevezők 17 százaléka rendszeres ivó, míg a nem dohányzó barátok között 1, az absztinens barátok között 7 százalék a megfelelő arány.

terhelt családokból származók, illetve a szülőkkel közös háztartásban korábban nem élők körében magasabb, mint a másik két csoportban. A kortárscsoport befolyásoló hatása egyértelmű és szignifikáns: a drogfogyasztó barátot megnevező fiatalok 27 százaléka fogyasztott valamilyen legitim, vagy illegitim drogot, míg az ilyen baráttal nem rendelkezők esetében ez az arány csak 6 százalék.

Azok között akiknek a barátja nem cigarettázik 11 százalék, míg a dohányzó barátokat megnevezők csoportjának 13 százaléka fogyasztott már valamilyen legitim vagy illegitim drogot. A nem cigarettázó baráti körrel rendelkezők 7, a cigarettázó barátokat megnevezők 50 százaléka rendszeres dohányos. (Az alkoholt rendszeresen fogyasztók aránya szintén jellemző a két csoportban : 1 , illetve 15 százalék).

A drogfogyasztó barátot megnevezők az alkohol- (14 százalék) és a drogfogyasztást (27 százalék), valamint a dohányzást (60 százalék) tekintve szintén "megelőzik" a drogot nem fogyasztó barátokat jelölők csoportját (a megfelelő százalékarányok 12, 6 és 38 százalék).

AZ ÉRTÉKEK VILÁGA

Az értékek szociálpszichológiai szempontú értelmezése a társadalmi viszonyokhoz való kötődés fontosságát hangsúlyozza: az egyén számára kívánatos, fontosnak tartott értékeket mindig a megfelelő csoport, réteg (osztály, szervezet) érdekei, preferenciái határozzák meg. Az értékek segítségével a valamilyen társadalmi nagycsoportba tartozó egyén egyrészt könnyebben és biztonságosabban tájékozódik a társadalmi élet mindennapjaiban, másrészt elősegíti a csoport integrációját, segítve „a világ kollektív értelmezését”. Az értékvezérelt viselkedésben fontos, de nem kizárólagos szerepe van a szükségleteknek, illetve a társadalom érdekviszonyainak (Csepeli, 1997). Értékesnek vagy értéktelennek minősíteni valamely dolgot nem igazolás vagy cáfolás kérdése. Az értékek nem a dolgok, eszmék, események inherens jellemzőinek megnyilvánulásai, hanem társadalmi konszenzuson nyugvó, kollektíven kialakított értéktételezések során alakulnak ki (Váriné, 1987). Az egyén értékrendjét jellemző alapértékeket elsősorban a család közvetíti, de a különböző szocializációs faktorok (tömegkommunikáció, kortárscsoport, egyház) vagy a tágabb szocio-kulturális környezet (lakóhely, régió) szerepe is jelentős.

A hetvenes évektől zajló hazai empirikus értékutatások eredményei hozzájárultak az értékzavar jelenségének leírásához (Hoppál-Szecske, 1987; Enyedi-Tamási, 1996). Értékzavarról akkor beszélünk, amikor a társadalom általános értékei és az azokat megjelenítő tevékenységek között diszkrépancia lép fel. A korábban széles körben legitimált általános értékek specifikussá válnak és egyre inkább inkonzisztensek a kialakuló új értékekkel. Hasonlóan a nagy társadalmi változásokhoz, a kilencvenes évek elején lezajlott rendszerváltozást is megelőzte az államszocialista kurzusra jellemző értékrend megbomlása, azonban még nem alakult ki olyan stabil értékrend, amely az értékek magatartást szabályozó funkcióinak megfelelően. A kutatási

eredmények¹⁹ alapján 1978-ban még jelen volt a hivatalos szocialista értékrendszer, de 1982-ben már csökkent az érvényessége. A rendszer legfontosabb eleme az ideológiai értékeknek tulajdonított kiemelkedő szerep, melyeket a Rokeach tesztben a BÉKE, a HAZA BIZTONSÁGA képvisel. 1993-ra növekedett a pluralizmus, a magyar értékrendszer kikristályosodott. Míg 1978-ban az értéktípusok (faktorok) többsége cél-és eszközértékeket is tartalmazott, 1993-ban a hét típus közül hat majdnem kizárólag vagy célértékeket, vagy eszközértékeket tartalmazott, s az egyetlen "vegyes" természetes módon a családhoz kapcsolódott. Az 1990-es években az értékrendszerben megszakítottság mutatkozott. 1990-ben az ideológia szerepe csökkent a rangsor átlagértékeiben, az egész rendszer pluralisztikusabbá vált: az olyan értékek váltak fontossá, melyek egy szabadabb világhoz, felszabadultabb emberi tapasztalatokhoz és kapcsolatokhoz kötődtek. Megnövekedett az ANYAGI JÓLÉT szerepe és az előző rendszerben kompromitálódott értékek (FEGYELMEZETT, EGYENLŐSÉG, TÁRSADALMI MEGBECSÜLÉS) fontossága lényegesen csökkent. 1990-hez képest, 1993-ban bizonyos értékek teljesen eltűntek, az ideológia ismét fontossá vált. A három év alatt nem változott az értékrendszer lényegi struktúrája, a pozitív elmozdulást képviselő értékek visszasüllyedtek az eredeti helyükre (ez történt az IGAZ SZERELEM, a BELSŐ HARMÓNIA, a CSALÁDI BIZTONSÁG és a BOLDOGSÁG esetében).

Az értékek kutatása során mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy „... az emberek deklarált és tényleges értékrendje, valamint vallott és a mindennapi cselekvésben érvényesített értékrend nem esik egybe. Részben ebből következően, de egyéb okok miatt is a survey-típusú kutatások csak egyéb, intenzívebb módszerekkel együtt képesek az emberi értékvilág hozzávetőlegesen is sokoldalú feltárására. „ (Rudas, 1985: 102).

A kutatás során felhasznált Rokeach értékesztet²⁰ nem tudtuk az eredeti módon alkalmazni, mivel az elővizsgálatok során bebizonyosodott, hogy a fiatalok jelentős részénél értelmezési problémái voltak a 36 érték kártyák alapján történő - külön a cél, illetve külön az eszközértékek - rangsorolásával. A véglegesített változat során jelentősen egyszerűsítettük az eredeti rangsorolási módszert, három lépésben kértük az értékek rangsorolását.²¹

¹⁹ A hivatkozott kutatási eredmények négy olyan országos reprezentatív mintán lebonyolított kérdőíves vizsgálatra utalnak, amelyek során minden alkalommal (1978,1982,1990,1993) a Rokeach-tesztet használták (Füstös-Szakolczay, 1999).

²⁰ A nemzetközi irodalomban használt, leginkább elterjedt értékesztetek : Rokeach - teszt : alapvető emberi értékekre és értékviselkedésekre vonatkozik; Inglehart-féle materiális és posztmateriális értékekre vonatkozó teszt, Melvin Cohn által kidolgozott gyermeknevelési elvek tesztje Az Európai Értékrendszerek Kutatócsoportjának (European Value System Study Group) tesztje (Füstös-Szakolczay, 1994).

²¹ 1.A leginkább fontosnak tartott öt érték kiválasztása, 2. A legkevésbé fontosnak tartott öt érték kiválasztása, 3. A kiválasztott öt-öt érték fontosság szerinti rangsorolása.

A kérdezőbiztosok beszámolójával összhangban, az adatfeldolgozás során egyértelművé vált, hogy az első két lépés nem jelentett problémát a kérdezetteknek, de a legkevésbé fontosnak tartott öt érték rangsorolása a többségnek gondot jelentett. Ezért a következő - sajnos információ csökkentéssel járó - pontozási eljárással kódoltuk a kapott eredményeket: a legfontosabb öt közé választott értékhez 1 pontot, a legkevésbé fontosnak tartott értékhez -1 pontot, a nem választott értékekhez nullát rendeltünk. A könnyebb interpretálhatóság miatt az így kapott skálákat 100 fokozatú skálára transzformáltuk, ahol az ötven pont feletti tartományba sorolás az inkább fontosnak, az ötven pont alatti érték az inkább kevésbé fontosnak tartott értékeket reprezentálja.

A fiatalokat jellemző érték- rangsor egyértelműen mutatja, hogy elsősorban olyan célértékeket tartanak fontosnak, amelyek a tartalmas személyes kapcsolatokra, a nyugodt családi életre utalnak (BOLDOGSÁG, BÉKE, CSALÁDI BIZTONSÁG, IGAZI SZERELEM, IGAZI BARÁTSÁG). A leginkább preferált értékek jól tükrözik diszfunkcionális vagy hiányzó családi szocializáció értékrendszert befolyásoló hatását. Az eszközértékek hiánya arra utal, hogy a legfontosabbnak tartott értékek inkább vágyakat tükröznek.

A többi érték átlagpontja között nincs lényeges eltérés, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy a rangsor végén szereplő értékek (ÉRDEKES ÉLET, ÜDVÖZÜLÉS, A SZÉPSÉG VILÁGA) szintén célértékek. A két legkevésbé fontosnak tartott érték rangsorolását valószínűleg értelmezési nehézségek is befolyásolták, mivel korábbi hazai kutatások is utaltak arra, hogy az ÜDVÖZÜLÉS a felnőtt társadalom nyelvhasználatában is keveredik az üdvözlés fogalmával (Füstös-Szakolczai, 1994), így a vallásos tartalom nem érvényesül. A másik legkevésbé preferált érték (A SZÉPSÉG VILÁGA) megítélésében a viszonylag absztrakt VILÁG kifejezés mellett a szépséget külső vagy belső értelmezése okozhatott gondot.

A klaszteranalízis alapján elkülönült három csoport közül az első (*KREATÍV*) jellegzetessége, hogy az átlagosnál kevésbé tulajdonít fontosságot az olyan értékeknek (BOLDOGSÁG, BÉKE, CSALÁDI BIZTONSÁG, IGAZI SZERELEM) amelyek a nyugalmas, családcentrikus életfelfogással azonosíthatók. Ugyanakkor a kreatív eszközértékek (LOGIKUS GONDOLKODÁSÚ, TÖREKVŐ, ENGEDELMES, ALKOTÓ SZELLEMLŐ, BÁTOR) mellett az ANYAGI JÓLÉT, mint célérték átlagpontjai szignifikánsan magasabbak a másik két csoportnál.

A második csoport (*EMOCIONÁLIS*) sajátossága az átlagosnál jelentősen fontosabbnak tartott érzelmi dimenzió (BOLDOGSÁG, BÉKE, CSALÁDI BIZTONSÁG, IGAZI SZERELEM), ami az ANYAGI JÓLÉT kiemelésével párosul.

A harmadik csoport (*PURITÁN*) számára az ANYAGI JÓLÉT kifejezetten elutasított érték, hasonlóan az érzelmi-kapcsolati értékekhez (IGAZI SZERELEM, IGAZI BARÁTSÁG), azonban a társadalmi elvárásoknak megfelelés és egyfajta fegyelmezett önértékelés az átlagosnál jobban jelen van (TÁRSADALMI ÖNBECSÜLÉS, FEGYELMEZETT, EMBERI ÖNÉRTÉK).

18. tábla

A ROKEACH - értékek rangsora

(százfokozatú skála)

	Teljes minta	Kreatív csoport (N=81 fő)	Emocionális csoport (N=101 fő)	Purítán csoport (N=51 fő)
BOLDOGSÁG*	75	54	91	77
BÉKE*	69	59	81	59
CSALÁDI BIZTONSÁG*	68	53	80	68
IGAZI SZERELEM*	65	55	79	55
IGAZI BARÁTSÁG*	63	59	70	55
ANYAGI JÓLÉT*	57	64	70	20
KELLEMESES ÉLET	55	56	53	60
SEGÍTŐKÉSZ*	55	57	50	62
SZABADSÁG	55	55	55	51
TISZTA	55	57	51	57
FELELŐSÉGTELJES	52	51	50	56
A HAZA BIZTONSÁGA	52	52	54	48
SZERETETTEL TELJES*	52	52	48	57
UDVARIAS*	52	48	47	67
ÖNÁLLÓ*	51	55	45	56
ÉRTELMESES	50	50	48	52
MEGBOCSÁTÓ	50	49	48	55
SZAVAHIHETŐ	50	49	49	53
LOGIKUS GONDOLKODÁSÚ*	49	57	39	57
TÁRSADALMI MEGBECSÜLÉS*	49	49	46	55
AZ ELVÉGZETT MUNKA ÖRÖME	48	52	45	49
ENGEDELMES*	47	52	45	46
EGYENLŐSÉG	47	43	47	52
JÓKEDÉLYŰ	47	47	49	45
FEGYELMEZETT*	46	45	44	53
TÖREKVŐ*	46	51	42	49
BÖLCSESSÉG	45	48	42	46
BELSŐ HARMÓNIA	45	47	42	50

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

EMBERI ÖNÉRZET*	45	47	41	49
ALKOTÓ SZELLEMŰ*	43	49	39	40
BÁTOR*	43	49	40	39
ELŐÍTÉLETEKTŐL MENTES	43	46	43	37
HATÉKONY*	43	46	40	45
ÉRDEKES ÉLET*	42	48	42	33
ÜDVÖZÜLÉS*	38	46	28	43
A SZÉPSÉG VILÁGA*	35	46	30	28

Az általános értékek alapján elkülönült csoportok megoszlása nem tér el szignifikánsan sem a nemek, sem az életkori csoportok kategóriái között. Az értéktípusok szerinti elkülönülés a családi szocializációs élmények szerinti klaszterekben (*Családi-múlt*, illetve *Családi- múlt hiány* csoport, stb.) sem differenciál (2-4 százalékos eltérés), azonban az elképzelt, illetve a sajátjának tekintett családkép, illetve a deviancia előfordulása alapján kialakított csoportoknál már jellegzetes eltéréseket figyelhetünk meg.

A saját családjához az apját egyáltalán nem soroló fiatalok (*Szülő nélküli család-saját*) között nagyobb arányban (46 százalék) vannak az *Emocionális* értéktípushoz tartozók, mint a másik csoportban (*Klasszikus család-saját*: 37 százalék). Bár a kapcsolat ebben az esetben sem szignifikáns, de szintén többen tartoznak a családcentrikus, érzelmközpontú *Emocionális* csoportba azon fiatalok közül, akik közvetlen környezetében előfordult valamilyen deviancia.²² Figyelemre méltó, hogy a deviáns jelenségeket kevésbé tapasztaló csoportban a *Kreatív* értékrend klaszterbe tartozók aránya is magasabb (42, illetve 30 százalék).

Az adatok arra utalnak, hogy az értékrend típusok tekintetében a negatív családi élmények, illetve a tényleges szülőket kizáró családfelfogás az érzelmközpontú értékek preferálásával jár együtt.

Az elképzelt család-értelmezés esetében más tendencia érvényesül: az inkább kreatív értékekkel jellemezhető fiatalokat gondolkodásában mindkét családértelmezés típus (*Klasszikus család-idea*, *Szülő nélküli család-idea*) az átlagosnál kisebb mértékben, míg az emocionális csoport esetében az átlagosnál erősebben van jelen.²³ Függetlenül attól, hogy a fiatalok családfogalmát a nukleáris, vagy az apa nélküli típus jellemzi, a családcentrikus és érzelmi értékek kisebb jelenléte a család

²² A valamilyen devianciát közvetlen családi környezetében tapasztalt csoport 48 százaléka, a nem tapasztalt csoport 35 százaléka tartozik az *Emocionális* értéktípus klaszterbe.

²³ Score-átlagok az egyes érték-típus csoportokban: *Kreatív* csoport (*Klasszikus család-idea* :-0.192; *Szülő nélküli család-idea*: : -0.113), *Emocionális* csoport (*Klasszikus család-idea* :-0.166; *Szülő nélküli család-idea*: : 0.106).

definiatív megközelítésének elutasítását, míg a kreativitást kevésbé, de az emocionális értékeket annál inkább preferáló értékrend a megfogalmazásra való hajlandóságot erősíti.

ANÓMIA

Az értékrendszerhez szorosan kapcsolódó anómia vizsgálatának indoklását egyrészt a fogalom jelentése, másrészt a kutatási előzmények indokolják. Klasszikus tanulmányában Durkheim az anómia kifejezést alkalmazta a normanélküliség társadalmi állapotának leírására (Durkheim,) A társadalomra vonatkozó durkheim-i értelmezés kiterjesztése során Robert Merton közismert konceptualizálása az anómia fogalmát már az egyénre vonatkoztatta, melynek lényege a társadalom elvárt céljai és az egyén lehetséges célelérő eszközei közötti ellentmondás nyomán kialakult normanélküliség (Merton, 1973).

Kutatásunkban a makro-társadalmi értelmezéssel rokon, de az egyéni szintjén magyarázható anómia egyik lehetséges operacionalizálását, a széles körben alkalmazott, viszonylag egyszerűen alkalmazható Srole-skálát (Srole, 1956) alkalmaztuk, de más metodikai lehetőségekre is találunk hazai példát.

A kilencvenes évek magyar társadalmának jellemzőit bemutató elemzésben az anómia szubjektív indikátorai mellett az egyéni boldogság mérésére vonatkozó elégedettségi mutatókra támaszkodtak. Az elidegenedés és az anómia fogalmát nem különítették el, a lelki problémák tüneteit és az elégedettség jelzőszámait mindkét esetben közvetett mutatóknak tekintették. Az anómia és /vagy az elidegenedés közvetlen jelzőszámai (normaszegés, hatalomnélküliség, orientációhiány, elidegenedés a munkától, magány) arra vonatkoztak, hogy „... az egyén hogyan helyezi el önmagát szűkebb és tágabb kapcsolataiban, hogyan igazodik el a normák és szabályok között, és mennyiben fogadja el azokat” (Spéder-Paksi-Elekes, 1998: 491).

19. tábla

"Mennyire értesz egyet a következő állításokkal? "

(Az eredeti skálának - egyáltalán nem értek egyet: 1 pont, inkább elutasítom: 2 pont, inkább elfogadom: 3 pont, teljesen egyetértek: 4 pont - megfelelő átlagértékek)

Mostanában nemigen tudja az ember, hogy kire számítsen	3.24
Nincs sok értelme a hivatalokhoz fordulni, az emberek baja nem igazán érdekli őket	3.02
Mondjanak bármit, az emberek zömének egyre rosszabbul megy	2.67
Ahogy a jövő kinéz, nem valami tisztességes gyermeket a világra hozni	2.60
Ma jobb, ha az ember a mának él, a holnap meg gondoskodik magáról	2.47

Az anómia skála átlagértékei azt mutatják, hogy a fiatalok többsége inkább egyetért az öt kijelentéssel. A leginkább támogatott két állítás egyrészt a személyes kapcsolatok, másrészt a felnőtt társadalom intézményeivel szembeni bizalmatlanságot tükrözik. Mindez egyúttal arra is utal, hogy a fiatalok többsége inkább úgy ítéli meg, hogy környezete nem nyújt megoldást a személyes problémák megoldásához.

Az elemzés során első lépésben egy olyan összevont anómia változót képeztünk, amely az egyes kijelentésekre adott válaszok eredeti értékein alapult. Az így kapott új változó értéke 5 és 20 pont közötti értéket vehetett fel. A következő lépésben a fiatalokat két csoportba soroltuk: az anómiás csoportba kerülőket az összevont anómia változón legalább 15 pont jellemzi, míg a másik csoport minden tagja 15 pont alatti értékkel rendelkezik.²⁴

A fenti eljárás két, gyakorlatilag azonos csoportba sorolta a fiatalokat. A Le-Srole skálát felhasználva, a fenti kritériumok alapján a fiatalok fele (49 százalék) tekinthető anómiásnak.

Az anómia alapján képzett új változónak egyik esetben sem volt szignifikáns kapcsolata a Rokeach-érték típusoknál vizsgált változókkal (nem, életkor, saját és elképzelt család értelmezés, családi környezet devianciája, korábbi családstruktúra), azonban három esetben jelentős eltérést figyelhetünk meg. A családi környezetében legalább egy devianciát jelölő fiatalok és a saját családjához csak az édesanyját és a nevelőszülőt is csak részben sorolók körében magasabb az anómiával jellemezhető aránya, mint a megfelelő másik két csoportban. További jellegzetesség, hogy az elképzelt család típusok közül csak a nukleáris család kép átlagosnál nagyobb preferálása van jelen, de csak az anómikus csoportban. Az eredmények arra utalnak, hogy elsősorban a családról alkotott elképzelések vannak kapcsolatban az anómiával, de a korábbi negatív családi élmények hatása sem elhanyagolható.²⁵

GYERMEKNEVELÉSI ELVEK

²⁴ A csoportok elkülönítése a következő módon történt: azokat tekintettük anómiásnak, akik az öt kijelentés mindegyikével inkább egyetértő (3 pont) átlagot ($3 \times 5 = 15$ pont) értek el. Ide soroltunk minden olyan esetet, illetve lehetséges kombinációt amikor az öt kijelentésre adott értékelések összege 15 pont, vagy annál nagyobb volt: például két kijelentéssel szemben teljes mértékben egyetértő (2x4 pont), két kijelentést inkább elutasító (2x2 pont), míg egy kijelentést inkább elfogadó (3 pont)

²⁵ Az anómiával jellemezhető százalékos aránya: Fiúk: 48 százalék; Lányok: 49 százalék; 11-17 évesek: 48 százalék; 18-25 évesek: 50 százalék; *Családi-múlt* csoport: 49 százalék; *Családi-múlt hiány* csoport: 48 százalék; *Klasszikus család - idea* csoport: 44 százalék; *Szülő nélküli család-idea* csoport: 51 százalék; *Deviancia* csoport: 51 százalék; *Deviancia-hiány* csoport: 44 százalék; A *Klasszikus család - idea* főkomponens score- átlaga az anómia csoportban: 0.136.

A családi és az intézményes keretek között zajló szocializációt nagymértékben befolyásolja, hogy milyenek a nevelési elvekben megfogalmazott követelményrendszerek, a gyerekekkel szembeni elvárások. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményei arra utalnak, hogy a magyar felnőtt társadalmat a házasságra vonatkozó tradícionális beállítódások jellemzik, a házasság nagy előnye az anyagi biztonság, fő célja a gyerek (Tóth, 1998). Magyarországon a legerőteljesebb a családcentrikus, gyermekcentrikus beállítódás, s ebben alig van különbség férfiak és nők között, anyák és apák között (S. Molnár-Pongrácz, 1996).

Az egyik hazai kutatás során a felnövekvő generációk értékrendjét megalapozó és egyúttal a felnőtt társadalom jövőképét is leképező gyereknevelési elvek vizsgálata során a külső és belső értékek 1982 és 1996 közötti változását elemezték. Az eredmények szerint 1996-ban a hagyományos értékeket képviselő nevelési elvek (jó magaviselet, engedelmesség, udvariasság, önfegyelem) választási arányai csökkentek, helyettük a modern értékek (mások tisztelete, felelősségérzet, határozottság, önállóság, hűség) váltak hangsúlyossá (Szabados, 1996).

20. tábla

Gyermeknevelési értékek

(Az eredeti skála értékek - egyáltalán nem fontos : 1 pont, nem fontos : 2 pont, kicsit fontos: 3 pont, nagyon fontos: 4 pont - megfelelő átlagértékek)

Családszerető	3,90
Becsületes	3,85
Kötelességtudó	3,79
Jószívű	3,76
Önálló	3,66
Okos	3,61
Céltudatos	3,54
Talpraesett	3,47
Szép	3,02
Erős	2,91
Hívő	2,72
Ravasz	2,21

Az eddigi eredmények arra engednek következtetni, hogy a nevelőotthoni környezetben felnövekvő fiatalok számára a saját család hiánya, illetve a család által közvetített minták és tapasztalatok meghatározó tényezői a későbbi szocializációs jellemzőknek. Ezért lényegesnek tartjuk annak megismerését, hogy melyek azok a tulajdonságok, amelyeket egy elképzelt szülői szerepben fontosnak tartanak a fiatalok. A tulajdonságok sorrendje több szempontból is korrelál a Rokeach teszt eredményével: a kiemelkedően fontosnak tartott CSALÁD BIZTONSÁGA értéknek megfelelően a fiatalok számára a legfontosabb gyermeknevelési tulajdonság a család

szeretete. A további sorrend egyfajta eminens, az elvárt társadalmi normákhoz igazodó nevelési elvek támogatását tükrözi. A fiatalok számára a legkevésbé fontosnak tartott két érték a SZÉPSÉG VILÁGA és az ÜDVÖZÜLÉS volt, így nem meglepő, hogy a két hasonló tartalmú nevelési tulajdonság (Szép, Hívő) ebben az esetben is kevésbé támogatott.

21. tábla

A gyermeknevelési értékek típusai

(faktorsúlyok)

	Idealizált	Morális	Pragmatikus	Családközpontú
OKOS	0.75	0.20	-	-0.14
ERŐS	0.71	-0.15	0.15	0.36
SZÉP	0.66	0.14	0.19	-0.15
JÓSZÍVÚ	0.11	0.73	-	-
ÖNÁLLÓ	0.12	0.70	0.15	-0.18
BECSÜLETES	-	0.59	-	0.37
TALPRAESETT	0.33	0.35	0.23	-
RAVASZ	0.11	-	0.84	-
CÉLTUDATOS	0.16	0.26	0.61	-
HÍVŐ	0.32	0.21	-0.38	0.19
CSALÁDSZERETŐ	-	-	-	0.65
KÖTELESSÉGTUDÓ	-	0.15	-	0.64
Magyarázott variancia - százalékban	20.7	11.7	9.6	9.5

A gyermeknevelési értékek alapján négy, egymástól jól elkülönülő típus jellemzi a fiatalokat. A főkomponens analízis eredményének egyik típusára (*IDEALIZÁLT*) elsősorban olyan tulajdonságok együttes preferálása a jellemző, amelyek egyrészt a felnőtt életben való érvényesülésben játszhatnak szerepet, másrészt egyfajta idealizált vonásokat képviselnek (Okos, Erős, Szép). A másik főkomponens (*MORÁLIS*) meghatározó tulajdonságai (Jószívű, Önálló, Becsületes) erkölcsi szempontú elvárásokat fogalmazznak meg, míg a harmadik (*PRAGMATIKUS*) a tudatosság mellett az "életrevaló" elvárást tartalmazza (Céltudatos, Ravasz). A negyedik típusban (*CSALÁDKÖZPONTÚ*) a család iránti engedelmes tisztelet (Családszerető, Kötelességtudó) az önállóság elutasításával párosul, s mindez kiegészül a szép és okos tulajdonságok kirekesztésével.

A korábban is vizsgált háttérváltozók közül csak négy esetben figyelhető meg az átlagostól eltérő kapcsolat. A *céltudatos* és *ravasz* tulajdonságokat hangsúlyozó nevelési típus (*TÖREKVŐ*) az idősebbeket (18-25 évesek) az átlagosnál jobban, míg a 11-17 éveseket és a családjukhoz mindkét szülővel soroló fiatalokat (*Klasszikus család-saját*) az átlagosnál kevésbé jellemzi. A további

eredmények arra utalnak, hogy a családi környezetükben deviáns jelenséget nem tapasztalt fiatalok csoportját abban az értelemben reális gyermeknevelési elképzelések jellemzik, hogy egyedül ez a csoport utasítja el az okos, erős és szép, azaz a sztereotipikusan tökéletes gyermek képet (*IDEALIZÁLT* típus). A családról negatív élménnyel nem rendelkező fiatalok attitűdjével szemben az elképzelt családot a teljes családtként megjelenítő főkomponens pozitívan korrelál az ideális tulajdonságokat kiemelő típussal. Ez utóbbi két eredmény közös magyarázata feltehetően az lehet, hogy a negatív családi élmények a gyermeki szerep idealizált képének elutasítását, míg a vágyott teljes család iránti igények az elfogadását erősítik. A fiatalok sajátos szocializációja alapján mindenképpen logikus az is, hogy az apa nélküli család (*Szülő nélküli család-idea*) elképzelésének minél erősebb támogatása szignifikánsan együtt jár a család szerepét kiemelő nevelési típus (*CSALÁDKÖZPONTÚ*) elfogadásával.²⁶

22. tábla

"Mi jut eszedbe , ha a következő szavakat hallod?"

(százalékban)

	Pozitív tartalom	Negatív tartalom	Semleges tartalom
SZERETET	58	0	42
BARÁT	52	2	46
SZÓRAKOZÁS	45	0	55
SZERELEM	40	3	57
CSALÁD	39	12	49
SZEX	38	6	56
MUNKA	26	7	67
JÖVŐ	25	19	56
ÖNÁLLÓSÁG	24	11	65
TANÁR	22	15	63
GYEREK	20	6	74
ÁLLAM	17	6	77
PÉNZ	16	28	56
VESZÉLY	12	36	52
FŰ	4	16	81
DROG	3	62	35

²⁶ A hivatkozott score-átlagok: *PRAGMATIKUS* főkomponens : 11-17 évesek: -0.162; 18-25 évesek: 0.153; *Klasszikus család-saját* csoport : - 0.206. *IDEALIZÁLT* főkomponens: *Deviancia-hiány* csoport: -0.126. Korrelációs kapcsolatok: *IDEALIZÁLT* nevelési típus és a *Klasszikus család-idea* főkomponens: 0.11; *CSALÁDKÖZPONTÚ* nevelési típus és *Szülő nélküli család-idea* elképzelés: 0.152*.

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

FÉLELEM	2	30	68
---------	---	----	----

Kutatásunk alapproblémájának - milyen kapcsolat van a fiatalok drogfogyasztása, értékrendje és szocializációja között - megfelelően, a kérdezett fiataloktól olyan fogalmakra kértünk reflexiókat, amelyek közvetlenül, vagy közvetve kapcsolódnak a tágran értelmezett szocializáció és a drogfogyasztás problémájához.²⁷

A családhoz és a kortárscsoporthoz kötődő néhány kulcsfogalom (CSALÁD, BARÁT, GYEREK) mellett a társas kapcsolatok néhány kategóriája (SZERETET, SZERELEM, SZEX) szerepelt a kérdőívben. Ezen túl az intézményi és személyes szocializációs környezetre, illetve tevékenységre vonatkozó fogalmak (TANÁR, ÁLLAM, MUNKA, ÖNÁLLÓSÁG), valamint a JÖVŐ és a PÉNZ kifejezések értelmezésére is kíváncsiak voltunk. Mindezeket néhány drogfogyasztással kapcsolatos kifejezés (DROG, FŰ, VESZÉLY, FÉLELEM) egészítette ki.

A felsorolt szavakra vonatkozó kérdésünkkel - *"Mi jut eszedbe, ha a következő szavakat hallod?"* a szabad asszociáción alapuló, első reflexiókat vizsgáltuk. Az eredmények értékelésének, azaz a válaszok kategóriákba rendezése során azt a szempontot követtük, hogy a válaszok milyen érzelmi viszonyulásokat tartalmaznak. Ennek megfelelően az asszociációkat az érzelmi szempontból pozitív, negatív, illetve a semleges jelentéstartalom alapján csoportosítottuk.

Az így kialakult sorrend nem meglepő, mivel a leggyakrabban előforduló, pozitív utalásokat tartalmazó válaszok olyan szavakra vonatkoztak, amelyek az érzelmekre, illetve a közvetlen családi és kortárs kapcsolatokra utalnak (SZERETET, BARÁT, SZÓRAKOZÁS, SZERELEM, CSALÁD, SZEX). Ezeket a kifejezéseket a mindennapi szóhasználatban leginkább pozitív jelentéstartalommal használjuk, így az eredményeinkben inkább az a meglepő, hogy az elfogadó, pozitív reagálás csak a fiatalok 38-58 százalékánál fordult elő. A legtöbb negatív tartalmú választ a DROG szóra adott reflexiókban olvashattuk, s nem véletlen, hogy még a VESZÉLY és a FÉLELEM kifejezésekre asszociáltak leginkább negatívan.

A fenti értékelési elvnek megfelelően átkódolt változók²⁸ bevonásával elvégzett klaszteranalízis két, közel azonos elemszámú csoportra osztotta a fiatalokat. Az eltérések egyértelműek és következetesek, mivel az egyik csoportban minden szó esetében nagyobb a pozitív utalások

²⁷ A módszer a szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódik, amelynek Durkheim "kollektív reprezentáció" fogalma az alapja. Az elmélet lényege, hogy valamely társadalmi problémának, terminusnak - amely lehet tudományos, gazdasági vagy a társas világ bármilyen területéhez kapcsolódó - létezik a mindennapi diszkurzusokban való megjelenítése, amely sajátos eredménye az egyén korábbi szocializációjának (megnézni: Moscovici, 1984).

²⁸ Ha a válaszban negatív asszociáció szerepelt, akkor -1, ha pozitív, +1, ha egyik sem, akkor 0 kódot használtunk.

aránya, kivéve a FÉLELEM, DROG, VESZÉLY és FŰ szavakat. Mindez arra utal, hogy a fiataloknál a szűkebb, illetve tágabb személyes kapcsolatok pozitív megítélése és a felnőtt világhoz való elfogadó érzelmi viszony együtt jár a drogfogyasztással kapcsolatos sztereotípiák elutasításával. Az adatok ugyanakkor arra is utalnak, hogy a fordított logika is érvényes: a veszély, félelem és drog kifejezésekre kevésbé negatívan asszociáló fiatalok pozitív érzelmi megnyilvánulása kisebb mértékű az eredendően pozitív jelentésű kifejezésekkel szemben.

23. tábla
Szóasszociáció típusok
(átlagok)

	Pesszimista jelen N=131	Optimista jelen N=102
BARÁT	0.37	0.67
CSALÁD	0.18	0.39
ÖNÁLLÓSÁG	-0.03	0.32
SZERELEM	0.13	0.69
TANÁR	-0.05	0.23
GYEREK	0.09	0.19
ÁLLAM	0.05	0.19
PÉNZ	-0.09	-0.14
MUNKA	0.03	0.40
SZERETET	0.45	0.75
JÖVŐ	0.00	0.13
FÉLELEM	-0.13	-0.46
SZEX	0.21	0.48
DROG	-0.42	-0.79
VESZÉLY	0.01	-0.57
FŰ	-0.03	-0.22
SZÓRAKOZÁS	0.31	0.65

Az asszociációk alapján elkülönült két csoport megoszlása egyik esetben sem tér el szignifikánsan az eddig vizsgált háttérváltozók kategóriái között, csupán a saját családértelmezés, illetve a korábbi családi élmények szerint eltérő csoportok tekintetében van némi különbség: a családjukkal korábban együtt élő, illetve mindkét szülőt a családjának tekintő fiatalok körében magasabb az asszociációk alapján *Pesszimista jelen* csoportba tartozók aránya, mint a másik két

csoportban.²⁹ A statisztikailag nem jelentős eltérések ellenére, ezek az eredmények illeszkednek a korábbi következtetéseinkhez: a saját családdal kapcsolatos élmények inkább negatív érzelmi reakciókat, illetve emocionális hiányérzetet erősítenek a fiatalokban.

A JÖVŐKÉP ELEMEI

A fiatalok jövőről alkotott elképzeléseit hat olyan nyitott kérdéssel vizsgáltuk, amelyek a későbbi státusz mellett az egzisztenciális és a családi helyzet egy-egy elemének megítélésére vonatkoztak. Ennek megfelelően a "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva..." kezdetű kérdésekre adott válaszok a munkakör, az iskolai végzettség, a lakás, a vásárlás, az üdülés valamint a gyerekre vonatkozó elképzeléseket tükrözték. A válaszok kategóriákba sorolása után úgy tűnik, hogy leginkább a munkakör (32 százalék) és a nyaralás (28 százalék) megítélésében tanácstalanok a fiatalok, de a "lesz-e gyermeked" kérdés esetén is magas a bizonytalanok aránya (21 százalék). A jövőre vetített optimizmus az iskolai végzettség tekintetében a legmagasabb, mivel a fiatalok közel fele (48 százalék) úgy gondolja, hogy legalább középfokú végzettsége lesz (Függelék, 4. tábla).

Az iskolai végzettség és a munkakör közötti ellentmondás az elért iskolázottság túlbecsülésére utal, mivel az előnyös szakmát, vagy valamilyen szellemi munkát a fiatalok csak egynegyede (25 százalék) tartotta valószínűnek (Függelék, 5. tábla). A jövőre vonatkozó nyitott kérdésekre adott válaszok között mindenképpen feltűnő, hogy a fiatalok egyharmada (32 százalék) külföldön képzelel el nyaralását (Függelék, 6. tábla), s néhányan a ruha vásárlást is országhatáron kívül vélik elképzelhetőnek (Függelék, 7. tábla). Ezeket a válaszokat feltehetően az indokolja, hogy a holland cserekapcsolatoknak köszönhetően, a fiatalok közül már többen jártak külföldön.

A felnőttkori egzisztenciára vonatkozó elképzelésekre engednek következtetni a lakásra és a vásárlásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok, amelyek egyúttal a jelenlegi ismeretekről is tudósítanak. A fiatalok számára a lakás fogalma elsősorban a kertes családi ház, míg a ruha vásárlás elsősorban a differenciálatlan "boltban" zajlik. A vásárlásról nyilván nincs sokszínű tapasztalat, azért kimaradtak az "áruház", "bevásárlóközpont" típusú válaszok, ugyanakkor a turkáló, illetve a piac viszonylag gyakori említése tükrözi az eddigi vásárlási élményeket. A "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva milyen lakásban fogsz lakni?" kérdésre adott válaszok relatív többsége a kertes családi ház megnevezésére szűkült, kiegészítő pozitív jelző nélkül (Függelék, 8. tábla).

A családi szocializációs tapasztalatok hiányát már a saját és az elképzelt családstruktúra is tükrözte. Vélhetően a gyermekként megélt negatív élmények is befolyásolják, hogy a fiatalok több

²⁹ A *Pesszimista jelen* csoportba tartozók százalékos aránya: *Családi múlt* csoport: 61 százalék; *Családi múlt-hiány* csoport: 51 százalék; *Klasszikus család-saját* csoport: 60 százalék; *Szülő nélküli család-saját* csoport: 55 százalék.

mint egynegyede (29 százalék) vagy nem tudja, vagy bizonytalan annak megítélésében, hogy a jövőben lesz-e gyermeke, 56 százalékuk csak egy gyermeket tart valószínűnek (Függelék, 9. tábla).

A saját jövő különböző dimenzióinak megítélését megpróbáltuk úgy tipizálni, hogy a pozitív, pontosabban az optimista tartalmú válaszokat vettük figyelembe.³⁰ Az első lépésben a hat kérdésre adott válaszok alapján képzett kategóriákat átkódoltuk, majd az így kapott dichotóm változók bevonásával főkomponens-analízist végeztünk.

A három eltérő jövő elképzelés egyike minden tekintetben inkább pozitív tartalmú, különösen a munkakör és a végzettség rendelkezik magas értékkel, ezért erre a típusra a *Karrier-optimista jövő* elnevezéssel hivatkozunk. A másik típusban a munkaerő piac és az iskolázottság megítélése negatív, így *Karrier-pesszimista jövő* elnevezést alkalmazunk, míg a harmadik típus (*Gyermek-pesszimista jövő*) a lakás hangsúlyozása mellett a vásárlás és a gyermek jövőbeni megítélésében pesszimista.

24. tábla

A jövő megítélésének típusai (faktorsúlyok)

	<i>Karrier-optimista</i>	<i>Karrier-pesszimista</i>	<i>Gyermek-pesszimista</i>
Munkakör	0.71	-0.37	0.21
Végzettség	0.60	-0.59	0.06
Nyáralás	0.54	0.52	0.15
Vásárlás	0.53	0.33	-0.46
Lakás	0.13	0.43	0.76
Gyermek	0.32	0.34	-0.39
Magyarázott variancia - százalékban	26.4	19.8	17.2

³⁰ Az átkódolás során a következő választípusokat soroltuk az új változók "optimista" kategóriába : A "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva hol fogsz dolgozni? Milyen munkakörben?" : Diplomához kötött munkakör, Nem diplomához kötött, szellemi munkakör, Valamilyen szakmához kötött, a munkaerőpiacon előnyös munkakör. "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva milyen iskolai végzettséged lesz?": Főiskolai vagy egyetemi diploma, Középiskola. "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva milyen lakásban fogsz lakni?" : Családi/kertes ház, pozitív jelzővel (szép, tágas stb.) Bérház, pozitív jelzővel (szép, tágas, stb.) "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva hol fogsz ruhát venni?": Butikban, Külföldön. "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva nyáron hol fogsz üdülni?" Külföldön, Balatonon. "Mit gondolsz, hogy 20 év múlva lesz-e gyermeked ?" Egy gyermek, Két gyermek, Három vagy több gyermek.

A korábban is vizsgált háttérváltozók közül a nem és az életkor mellett a családi tapasztalatok alapján differenciált csoportokat jellemzi eltérő jövőkép. A pesszimizmus (*Karrier-pesszimista* jövőkép) az átlagosnál jobban jellemzi a fiúkat, az idősebbeket (18-25 évesek) és a korábban családjukkal együtt élőket. A jövőbeni jó munkakör és végzettség (*Karrier-optimista*) a lányokat és a családjukkal korábban sem együtt élő fiatalok csoportját (*Szülő nélküli család-saját*) nem jellemzi jobban az átlagosnál, azonban a *Karrier-pesszimista* jövőképet elutasítják. Az gyermekekre és az egzisztenciális helyzetre vonatkozó pesszimista jövőkép lényegesen eltér az életkori csoportokban: ebből a szempontból a fiatalabbak az átlagosnál inkább, az idősebbek az átlagosnál kevésbé látják borúsán az elkövetkező éveket. A szülőkkel való kapcsolatnak ebben az esetben is van szerepe: a családi élmény hiánya inkább valószínűsíti az egzisztenciális és a gyermekekre vonatkozó optimizmust.³¹

ÉRTÉKREND KAPCSOLATOK

A fiatalokat értékrendjét kifejező preferencia-típusok között tipikus kapcsolatok fedezhetők fel.

- A társas élet hívószavaira pozitívan reagáló *Optimista-jelen* asszociációs típus és az érzelmi értékek összekapcsolódására egyrészt az utal, hogy az *Emocionális* értéktípust preferálók körében szignifikánsan magasabb az optimista asszociációkat képviselő csoportba tartozók aránya (Függelék, 10. tábla). Emellett a *Morális* gyermeknevelési elvek is az átlagosnál jobban jellemzik az *Optimista-jelen* csoportba tartozó fiatalokat (Függelék, 11. tábla).
- A fiatalok értékrendjéhez egyértelműen, vagy közvetve kapcsolódó jellemzők közül a gyermeknevelési elvek több esetben "logikusan" kötődnek az egyes érték típusokhoz: az *Idealizált* és a *Pragmatikus* nevelési elvek a *Kreatív* érték és a *Nem anómiás* csoport gondolkodásában az átlagosnál nagyobb, míg a *Puritán* érték, illetve az *Anómiás* csoportnál az átlagosnál kisebb mértékben van jelen (Függelék, 11. és 12. tábla).
- Hasonlóan szoros a jövő optimista, illetve pesszimista megítélése, valamint az anómia és a szóasszociációk "optimista-pesszimista" csoportjainak kapcsolata. Az *Optimista-jelen* és a *Nem anómiás* csoportot a pozitív jövőkép (*Karrier-optimizmus*), míg a *Pesszimista-jelen* és az *Anómiás* csoportot a *Karrier-pesszimista* jövőkép preferálása jellemzi (Függelék, 13. és 14. tábla).
- Az értékrend típusok tartalmi sajátossága alapján egy esetben figyelhető meg nem várt összefüggés. A *Kreatív* értéktípussal inkább az optimista, mint pesszimista jövőképet

³¹ A *Karrier-pesszimista* jövő főkomponens score-átlagai: Fiúk: 0.153; Lányok: -0.160; 11-17 évesek: -0.07; 18-25 évesek: 0.101; *Családi múlt* csoport: 0.174; *Családi múlt-hiány* csoport: -0.174. A *Gyermek-pesszimista* jövő főkomponens score-átlagai: 11-17 évesek: 0.145; 18-25 évesek: -0.152; *Családi múlt* csoport: -0.123; *Családi múlt-hiány* csoport: 0.009.

azonosítanánk, azonban ez a várakozás a *Puritán* értéktípusnál teljesül, mivel a *Kreatív* érték csoportra a *Karrier-optimista jövőkép* elutasítása és a *Gyermek-pesszimista* jövő-típus támogatása a jellemző (Függelék, 15. tábla).

FOGYASZTÁS ÉS ÉRTÉKREND

A fiatalok dohányzás, illetve drog- és alkoholfogyasztás alapján elkülönült csoportjainak tágran értelmezett értékpreferenciáinak vizsgálata során minden lehetséges (leíró) kapcsolatot figyelembe vettünk. A trendekre utaló, fontosabb eredmények a következők (a részletes eredményeket a Függelék 16.-30. táblái tartalmazzák):

Az értékrend különböző dimenzióinak átlagától az alkohol- és drogfogyasztás esetén többnyire csak a fogyasztók csoportjaiban, míg a dohányzásnál a nem dohányzók és a dohányzók csoportjában egyaránt megfigyelhetők kisebb-nagyobb eltérések.

Az alkohol-és drogfogyasztók között a jövőkép és a nevelési elvek megítélésében van hasonlóság, mivel a két fogyasztói csoportot azonos jövőkép és a *Pragmatikus* nevelési elv kiemelt preferálása jellemzi. A fogyasztók jövőképe igen sajátos, mert egyszerre megtalálható a *Karrier-optimista* és a *Gyermek-pesszimista* típus dominanciája. (A drogfogyasztóknál még a *Karrier-pesszimizmus* elutasítása is megfigyelhető). Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy az alkoholt, illetve drogot fogyasztó fiatalok jövőképükben a későbbi személyes karrier (munkahely, iskola, beosztás) mellől kizárják a saját gyermek gondolatát.

A Rokeach -értékek típusai, valamint a szóasszociációk és a fogyasztási szokások kapcsolata nem "következetes":

- a nem dohányzók és a drogfogyasztók csoportjára egyaránt igaz, hogy magas arányban vannak jelen az *Emocionális* érték-csoportban
- az alkoholfogyasztás szerint képzett csoportok között ebben a tekintetben nincs eltérés.
- a felsorolt szavakra asszociáló reagálások alapján kialakított *Pesszimista jelen* csoportban a rendszeres dohányzók, míg az *Optimista jelen* csoportban a rendszeres alkoholfogyasztók vannak többen.

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy nincs értelme direkt megfelelést feltételezni a Rokeach -értékrend típusok, vagy a reprezentációk tartalmi kategóriái és a különböző fogyasztási szokások között. Ezzel szemben az erkölcsi értékek és az anómia már bizonyos koherenciát jelez, mivel a rendszeres dohányzók és alkoholfogyasztók a *Morális* nevelési elvet elutasítják, s ebben a két csoportban egyúttal felülreprezentált az anómiával jellemezhető száma is.

A DOHÁNYZÁS, ALKOHOL-ÉS DROGFOGYASZTÁS MAGYARÁZATI MODELLJEI

A következőkben arra próbálunk választ kapni, hogy milyen mértékben magyarázzák a dohányzást, az alkohol-, illetve drogfogyasztást a fiatalok demográfiai és szocializációs sajátosságai, valamint értékrendjükkel kapcsolatos (jövőkép, anómia, szóasszociáció, nevelési elv) jellemzőik. A három fogyasztás (dohányzás, alkohol, drog) függő változóként elsőként olyan három modellben szerepelt, amelyekben a fiatalok neme és életkora volt a magyarázó változó.³²

A második modellekben - a függő változónak megfelelően - a dohányzás, alkohol- vagy drogfogyasztás magyarázó változókkal egészült ki.³³ Ezt követően a harmadik modell már a családi szocializáció sajátosságait (együttélés, deviancia) és a kortárs csoport hatását (barátok drog-alkohol fogyasztása, illetve dohányzása) is figyelembe veszi.³⁴ A negyedik, utolsó modellben az eddigi magyarázó változókon túl az értékrend vizsgált területeit (általános értékrend, jövőkép, nevelési értékek, anómia, szóasszociációk) vontuk be az elemzésbe.³⁵ A könnyebb interpretálhatóság miatt, az összesen tizenkét regressziós modell eredményeinek értelmezésénél csak a statisztikailag is jelentős, szignifikáns független változókat vettük figyelembe.

A regressziós modellek fontosabb tanulságai³⁶:

A dohányzásban kiemelkedő szerepet játszik az életkor és a nemi hovatartozás. A két változó szignifikáns mind a négy modellben, s a tendencia is változatlan: a fiúkhoz és az idősebb korcsoporthoz tartozás valószínűsíti a dohányzást. Az alkoholfogyasztásban már csak az

³² A függő változók kódolása: Dohányzás: 1: rendszeres dohányos, 0: egyéb; Alkoholfogyasztás: 1: rendszeres ivó, 0: egyéb; Drogfogyasztás: 1: fogyasztott már drogot, 0: egyéb. A magyarázó változók kódolása: nem: 1: fiú, 0: lány, életkor: születési év.

³³ A második modellbe bevont további változók: Dohányzás: 1: rendszeres dohányos, 0: egyéb; Alkoholfogyasztás: 1: rendszeres ivó, 0: egyéb; Drogfogyasztás: 1: fogyasztott már drogot, 0: egyéb.

³⁴ A harmadik modellbe bevont további változók: Drog-barát: 1: van drogfogyasztó barát, 0: nincs drogfogyasztó barát; Alkohol-barát: 1: van alkoholfogyasztó barát, 0: nincs drogfogyasztó barát; Dohányzó-barát: 1: van dohányzó barát, 0: nincs dohányzó barát; Család-élmény változók: az eredeti 13 változó (Kivel éltél közös háztartásban?) átkódolva: 1: igen; 0: nem. Deviancia változók: a kérdőívben szereplő nyolc változó megfelelően átkódolva: 1: ha közvetlen, vagy tágabb családban előfordult az adott deviancia, 0: nem fordult elő.

³⁵ A negyedik modellbe bevont további változók: Rokeach-értékek: az eredeti 36 változó (1: fontos, -1: nem fontos, 0: nem választotta), Szóasszociációk: az eredeti 17 változó (Mi jut eszedbe, ha a következő szavakat hallod?) átkódolva: 1: van pozitív jelentéstartalom, 0: nincs. Anómia: az eredeti 5 változó, a megfelelő kódokkal (1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért). Gyermeknevelési elvek: Az eredeti 12 változó, a megfelelő kódokkal (1: egyáltalán nem fontos, 5: nagyon fontos).

³⁶ A modellek részletes eredményeit a 2. Jegyzetben közöljük.

életkornak van hasonló szerepe, míg a drogfogyasztást egyik modellben sem befolyásolja szignifikánsan a nem vagy az életkor.

A három következő (második) modellek tanulsága, hogy a dohányzást, alkohol-és drogfogyasztást igen csekély mértékben magyarázza a másik két változó. (A második modellekben kismértékben nőtt a magyarázott variancia). A várt sztereotip ok-okozati összefüggéseket (a dohányzás befolyásolja az alkoholfogyasztást, illetve az ivás és a drogfogyasztás között magyarázó kapcsolat van) egyáltalán nem igazolják az eredményeink. Csak a drogfogyasztás és a dohányzás között van kölcsönös magyarázó kapcsolat, de a későbbi modellben már ez sem szignifikáns.

A harmadik modellbe bevont változók mindhárom esetben jelentősen megnövelték a magyarázott varianciát, jelezve, a családi szocializáció és a kortárs csoport befolyásoló hatását a fiatalok dohányzási szokásaira, illetve az alkohol- és drogfogyasztására.

A modellek magyarázó ereje a dohányzásnál a legerősebb, míg a drogfogyasztás esetében a leggyengébb, ennek megfelelően a dohányzás modellben lényegesen több szignifikáns változó szerepel, mint a másik két fogyasztási modellben. Az alkoholfogyasztó baráti kör a dohányzást és az alkoholfogyasztást is szignifikánsan befolyásolja, a drogfogyasztást azonban csak a drogfogyasztó barát valószínűsíti. További sajátosság, hogy a dohányzást meghatározó tényezők között elsősorban a korábbi családi kapcsolatok szerepe a meghatározó, míg az alkoholfogyasztásnál és a drogfogyasztásnál csupán egy-egy esetben szignifikáns a lány mostohatestvér, illetve az édesapa megnevezése.

A dohányzás esetében feltehetően a mintakövetés játszik meghatározó szerepet (az édesapa, nevelőanya és a mostoha apa hatása), míg a drogfogyasztást inkább a családban előforduló devianciák (kábitószerfogyasztás, pszichiátriai kezelés) befolyásolják.

A fiatalok alkoholfogyasztása viszonylag független a bevont változóktól, mivel a harmadik modellben az alacsony magyarázott variancia-hányad (8.5 százalék) mellett - a másik két fogyasztást befolyásoló hatásokkal szemben - csak az életkor, a barátok alkoholfogyasztása és a lány mostohatestvér említése szignifikáns hatású.

A negyedik modellben bevont újabb változók elsősorban a dohányzás esetében növelték meg a magyarázott varianciát (26.6 százalékról 47.6 százalékra), de a drogfogyasztás végső modelljénél is 14.4 százalékról 28.2 százalékra nőtt a magyarázó változók hatása.

Az alkoholfogyasztás esetében a jelentéktelen magyarázó erő növekedése mellett a két korábbi változó (életkor, mostohatestvér említése) csak egy morális nevelési érték (jószerű) szignifikáns befolyásoló hatásával egészült ki.

A drogfogyasztás negyedik modelljének szignifikáns függő változói - a családban és a baráti körben előforduló drogfogyasztás befolyásoló hatása mellett - az értékrend kiemelkedő szerepét igazolják. A három érték (megbocsátó, igazi barátság, szavahihető) negatív és a "hatékony" érték pozitív béta értéke azt mutatja, hogy a drogfogyasztást a morális tartalmú értékek elutasítása és egyfajta pragmatizmus valószínűsíti leginkább, s ezt erősíti a drog fogalmának pozitív asszociációja.

Már utaltunk arra, hogy a demográfiai jellemzők, valamint a családi és baráti környezet devianciája meglehetősen nagymértékben befolyásolja a fiatalok dohányzását, de az értékpreferencia, jövőkép és anómia változók bevonása (negyedik modell) drasztikusan megnövelte a korábban is magas magyarázott varianciát. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a dohányzás társadalmi megítélése kevésbé szigorú, mint az alkohol- vagy drogfogyasztás. A mintaadó felnőttek és a fejlődéslélektani szempontból szintén referenciaként szolgáló kortárs csoportok világában a dohányzás közel sem annyira deviáns, mint az alkohol- vagy különösen a drogfogyasztás. A nem és életkor változatlan, azaz a korábbi modellekben is befolyásoló szerepe mellett a negyedik modellben olyan változók (négy asszociáció és két nevelési érték) szignifikáns hatása is jelentkezik, amelyek a hétköznapi élet olyan jelenségeire vonatkoznak, amelyekből hiányzik a korlátozó, szankcionáló jelentéstartalom.

Mi indokolja az idősebbek magasabb drogfogyasztását, alkoholfogyasztását és dohányzási szokásait? Miért a dohányzást magyarázták leginkább a bevont magyarázó változók?

A magasabb arányok mögött mögött fejlődéslélektani magyarázatokat feltételezünk. Piaget erkölcsi gondolkodásra vonatkozó elképzeléseiből kiinduló hat szakaszos morális fejlődési modelljében Kohlberg három szintet különített el: a prekonvencionális (1. és 2. szakasz), konvencionális (3. és 4. szakasz) és a posztkonvencionális (5. és 6. szakasz) szintet (Kohlberg, 1969, 1976). Az egymásra invariánsan épülő, növekvő mértékben differenciált és minőségileg eltérő szakaszok egyaránt tartalmazzák a kognitív fejlődés sajátosságait és a társadalmi tapasztalatokat. Kohlberg szerint a társadalmi konvenciók figyelembe vétele az iskoláskor végén, a 3. szakaszban kezd megjelenni. A 4. szakaszra jellemző erkölcsi gondolkodásban már jelen vannak a csoportok közötti kapcsolatok és a társadalom szempontjainak, a társadalmi rendnek az elvárásai. Mivel az 5. szakasz nem jelenik meg a felnőttkor kezdetéig, ezért a középiskolás kor végét a konvencionális és posztkonvencionális szintek közötti átmenetnek köthetjük. A társadalmi köteleességeknek, elvárásoknak megfelelés magában foglalja a felnőtt társadalom által preferált értékek, morális ítéletek, így a felnőtt környezetet jellemző, az alkoholfogyasztással, illetve a dohányzással szembeni elnéző magatartásminták követését. Mindez párosul a serdülőkor végét különösen jellemző identitáskrízissel, amely egyúttal az önértékelés és az énkép átértékelésének a folyamata. Erikson pszichoszociális fejlődésmélete szerint a társadalmi csoportokhoz viszonyított személyes identitás kialakításának korszaka a serdülőkor (Erikson, 1968). Az egyéni és társadalmi identitás összehangolása konfliktusok forrása, amelyben kiemelt szerepe van a mások megítélésének. Az identitásképzés folyamatában a kulturális társadalmi kategóriák

figyelembe vétele, a társadalom ítéleteinek értékelése és a serdülőkre vonatkozó ítélkezése együttesen játszik fontos szerepet. A „Ki vagyok én?” kérdése természetes módon kapcsolódik a kategorizációs mechanizmusokkal elkülönítetten szemlélt deviáns csoportokhoz. A serdülő minden törekvése, hogy felnőtté váljon, megszabaduljon gyermeki helyzetétől. A vágyott felnőtt életformából számos szerep kerülhet kipróbálásra, kiépülnek a társas viszonyok tartós és elkötelezettségen alapuló formái (baráti társaságok, iskolai társaságok). Az olyan külső "kellékek", mint a divat, vagy a hajviselet mellett az új identitás kialakulásának fontos része az előnyös, vagy káros viselkedésmódok követése és begyakorlása.

JEGYZETEK

1./ Alacsony mérési szintű változók függetlenségét chí-négyzet próbával vizsgáltuk. A változók függetlenségének elemzésénél a $*p \leq 0.05$, illetve a $**p \leq 0.001$ szignifikancia szinteket vettük figyelembe, ennek megfelelően a táblázatokban vagy a kérdések mellett a *, illetve ** jelölést alkalmaztuk. Abban az esetben, amikor a kategoriális és intervallum mérési szintű változók kapcsolatát elemeztük, szórásanalízist (ANOVA) használtunk. Az eltérések szignifikanciájának jelölésénél az F próba szintjeit vettük figyelembe. Hasonlóan a chí-négyzet próba jelöléseivel, $*p \leq 0.05$, illetve a $**p \leq 0.001$ alapján ebben az esetben is a *, illetve ** jelölést alkalmaztuk.

Az adatok értelmezésének megkönnyítése érdekében, a feldolgozás során a következő többváltozós statisztikai analíziseket használtuk:

Főkomponens-analízis: az eljárás arra alkalmas, hogy több változóból "kiszűrje" azok közös komponensét. A látszólag független állításról alkotott véleményekből az eljárás során kirajzolódik egy olyan attitűd jellegű kognitív beállítódás, amelyről a válaszadó tudatosan esetleg nem is tud választ adni, de amely ott van minden egyes válasza mögött. A "közös részt" tartalma alapján nevezhetjük el. Az analízis során minden válaszoló kap egy súlyszámot (úgynevezett faktor-score-t), amely alapján a kérdezettek csoportjai is jellemezhetők. A feldolgozás során csak azokat a score-átlagokat vettük figyelembe, amelyek a vizsgált változó kategóriáira vonatkoztatva 0.1 átlagnál nagyobbak, vagy kisebbek voltak. A főkomponenseken belüli sorrendet a kialakításában résztvevő változók faktorsúlya alapján ismertetjük, feltüntetve a magyarázott varianciát is. (Matematikailag röviden így foglalható össze a módszer lényege: egy többdimenziós vektortérben az analízisbe bevont változóknak maximális szórású kombinációját állítjuk elő egy iterációs algoritmus segítségével).

A *klaszteranalízis* olyan matematikai módszer, amely képes az elemzésbe bevont változókat homogén csoportokba (clusterekbe) rendezni. A módszer lényege, hogy a válaszolókat egy sokdimenziós matematikai térbe helyezi és valamilyen távolságfüggvény alapján méri a köztük lévő "távolságot". Az általunk használt változat az SPSS programcsomag nem hierarchikus Quick Cluster eljárása volt.

Lineáris regresszióanalízis : a célváltozót egy vagy több független változó lineáris függvényeként jellemzi. Az együttthatókat a legkisebb négyzetek módszere alapján határozza meg,

amelyek a független és a magyarázó változók parciális együtthatóival arányosak. Az általunk használt stepwise módszer a független változókat egyenként vonja be vagy hagyja el a lineáris összefüggés előállításánál, akkor áll meg, ha a beállított kritérium az illeszkedés jóságára teljesül. (A kritérium minden esetben a $p \leq 0.05$ szignifikancia szint volt).

2./ A dohányzásra vonatkozó regressziós modellek eredményei (RS: magyarázott varianciarány, a zárójelben feltüntetett érték a sztendertizált béta együttható). Független változó: Dohányzás változó. Első modell RS: 7.2 % (életkor -0.198; nem: 0.188). Második modell: RS: 9.8 % (Életkor: -0.202, nem: 0.183, drogfogyasztás 0.154). Harmadik modell RS: 26.6% (alkoholfogyasztó barát: 0.200, deviancia (pszichológushoz, idegrovshoz jár): 0.222, család-élmény (édesapjával élt) : 0.118, nem : 0.139, életkor: -0.163, család-élmény (nevelőanyával élt): 0.176, család-élmény (mostoha apával élt) : 0.186, család-élmény (fiú féltestvérrel élt) :-0.143. Negyedik modell RS: 47.6 % (cigaretta barát: 0.200, deviancia (pszichológushoz, idegrovshoz jár): 0.222, deviancia (Kábítószer fogyaszt) : 0.179, család-élmény (mostohaapjával élt) : 0.211, nem : 0.177, életkor: -0.231, család-élmény (nevelőanyával élt): 0.182, család-élmény (lány féltestvérrel élt) :- 0.132, szóasszociáció (jövő): -0.192, szóasszociáció (szex) : 0.154, szóasszociáció (szórakozás): 0.139, nevelési tulajdonságok (talpraesett): -0.162, nevelési tulajdonságok (jósívű): -0.170, értékrend (kellemes élet): 0.209.

Az alkoholfogyasztásra vonatkozó regressziós modellek eredményei (RS: magyarázott varianciarány, a zárójelben feltüntetett érték a sztendertizált béta együttható). Független változó: Alkoholfogyasztás változó. Első modell RS: 2.8 % (életkor -0.167). Második modell: RS: 2.8 % (Életkor: -0.167). Harmadik modell RS: 8.5% (alkoholfogyasztó barát: 0.134, család-élmény (lány mostohatestvérrel élt) : 0.197, életkor: -0.140. Negyedik modell RS: 12.1 %, család-élmény (lány mostohatestvérrel élt) : 0.196, életkor: - 0.161, nevelési tulajdonságok (jósívű): -0.232).

A drogfogyasztásra vonatkozó regressziós modellek eredményei (RS: magyarázott varianciarány, a zárójelben feltüntetett érték a sztendertizált béta együttható). Független változó: Drogfogyasztás változó. Első modell : nincs szignifikáns magyarázó változó. Második modell: RS: 2.4 % dohányzó barát: 0.154. Harmadik modell RS: 14.4 % drogfogyasztó barát: 0.247, deviancia (kábitószer fogyaszt): 0.189, deviancia (pszichológushoz, idegrovshoz jár): 0.165, család-élmény (édesapjával élt) : -0.147. Negyedik modell RS: 28.2 %, deviancia (kábitószer fogyaszt): 0.203, drogfogyasztó barát: 0.258, szóasszociáció (drog): 0.137, értékrend (szavahihető): -0.244, értékrend (hatékony): 0.187, értékrend (megbocsátó): -0.139, értékrend (igazi barátság): -0.155.

Függelék

1. tábla

A minta életkori csoportok szerinti megoszlása

(oszlop-százalékban)

11-17 éves	51
18-25 éves	49

2. tábla

A szülők iskolai végzettsége

(oszlop-százalékban)

	Szülő		Nevelőszülő	
	Apa	Anya	Apa	Anya
8 általánosnál kevesebb	12	12	1	1
8 általános	23	32	9	12
Szaktanácsadó	17	11	14	8
Érettségi	4	3	3	10
Felsőfokú	1	2	9	7
Nem tudja	43	40	40	38
Nincs	-	-	23	24

3. tábla

A dohányzás, drog- és alkoholfogyasztás jellemzői

(sor-százalékban)

	DROG	DOHÁNY	ALKOHOL
	Fogyasztó		
Fiúk	12	55	16
Lányok	10	35	10
11-17 évesek	13	38	9
18-25 évesek	8	52	18
Családi-múlt hiány csoport	15	47	17
Családi-múlt csoport	7	41	8
"Van dohányzó barát" csoport	13	50	15*
"Nincs dohányzó" barát csoport	11	7*	0*
"Van alkoholfogyasztó barát" csoport	14	25*	17*

ÁNTSZ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Intézet

"Nincs alkoholfogyasztó barát" csoport	8	56	7*
"Van drogfogyasztó barát" csoport	27	38	14
"Nincs drogfogyasztó barát" csoport	6	60	12
<i>Deviancia</i> csoport	12	47	10
<i>Deviancia-hiány</i> csoport	11	40	17
<i>Klasszikus család-saját</i> csoport	11	43	7
<i>Szülő nélküli család-saját</i> csoport	12	45	15

4. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva milyen iskolai végzettséged lesz?"

(oszlop-százalékban)

Diploma	16
Középiskola	32
Szaktanácsképző	27
Általános iskola	1
Egyéb válasz	5
Nem tudja	19

5. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva hol fogsz dolgozni? Milyen munkakörben?"

(oszlop-százalékban)

Diplomához kötött munkakör	5
Szellemi munkakör, nem diplomához kötött	7
Munkaerőpiacon előnyös munka, szakmához kötött	13
Munkaerőpiacon kevésbé előnyös munka, szakmához kötött	27
Szakmához nem kötött munka	5
Egyéb	12
Nem tudja	32

6. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva hol fogsz üdülni?"

(oszlop-százalékban)

Külföld	32
Balaton	17
Magyarország	11
Otthon	6

Egyéb	6
Nem tudja	28

7. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva hol fogsz ruhát venni?"

(oszlop-százalékban)

Butikban	7
Boltban	53
Piacon, turkálóban	10
Egyéb válasz	11
Nem tudja	18

8. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva milyen lakásban fogsz lakni?"

(oszlop-százalékban)

Kertes családi ház + pozitív jelzővel	11
Kertes családi ház, jelző nélkül	42
Bérház + pozitív jelző	8
Bérház, jelző nélkül	15
Egyéb válasz	9
Nem tudja	16

9. tábla

"Mit gondolsz, hogy 20 év múlva lesz-e gyermeked?"

(oszlop-százalékban)

1 gyerek	56
2 gyerek	5
3 vagy több gyerek	8
Bizonytalan	16
Nem lesz gyereke	6
Nem tudja	7

10. tábla

Rokeach-értékek és szóasszociációk (*)

(sor-százalékban)

	<i>Pesszimista jelen csoport</i>	<i>Optimista jelen csoport</i>
KREATÍV csoport	64	36
EMOCIONÁLIS csoport	48	53
PURITÁN csoport	61	39

11. tábla

Rokeach- értékek és gyermeknevelési elvek

(score-átlagok)

	<i>Idealizál t</i>	<i>Morális</i>	<i>Pragmatikus</i>	<i>Családközpont ú</i>
KREATÍV csoport	0.19	0.021	0.199	0.08
EMOCIONÁLIS csoport	-0.032	0.020	-0.05	0.01
PURITÁN csoport	-0.19	0.025	-0.158	-0.139

12. tábla

Gyermeknevelési elvek és anómia

(score-átlag)

	<i>Idealizált</i>	<i>Morális</i>	<i>Pragmatikus</i>	<i>Családközpontú</i>
<i>Anómiás csoport</i>	-0.129	-0.005	-0.218	-0.05
<i>Nem anómiás csoport</i>	0.138	-0.005	0.266	-0.096

13. tábla

Jövőkép és anómia

(score-átlagok)

	<i>Karrier-optimista</i>	<i>Karrier-pesszimista</i>	<i>Gyermek-pesszimista</i>
<i>Anómiás csoport</i>	0.001	0.116	-0.002
<i>Nem anómiás csoport</i>	0.175	0.004	0.010

14. tábla

Szóasszociációk és jövőkép

(score-átlagok)

	<i>Karrier- optimista</i>	<i>Karrier- pesszimista</i>	<i>Gyermek - pesszimista</i>
<i>Pesszimista jelen csoport</i>	-0.132	0.010	0.001
<i>Optimista jelen csoport</i>	0.170	0.002	0.021

15. tábla

Rokeach- értékek és jövő típusok

(score-átlagok)

	Karrier- optimista	Karrier- pesszimista	Gyermek - pesszimista
KREATÍV csoport	-0.201	0.002	0.162
EMOCIONÁLIS csoport	0.001	0.001	0.012
PURITÁN csoport	0.257	-0.154	-0.158

16. tábla

Dohányzás és Rokeach- értékek

(oszlop-százalékban)

	Nem dohányzott	Próbálkozó	Rendszeres dohányos
KREATÍV csoport	35	43	28
EMOCIONÁLIS csoport	52	34	47
PURITÁN csoport	13	23	25

17. tábla

Alkoholfogyasztás és Rokeach- értékek

(oszlop-százalékban)

	Soha nem ivott	Próbálkozó	Rendszeres ivó
KREATÍV csoport	38	32	37
EMOCIONÁLIS csoport	43	44	43
PURITÁN csoport	19	24	20

18. tábla

Drogfogyasztás és Rokeach- értékek

(oszlop-százalékban)

	Nem fogyasztott	Már fogyasztott
KREATÍV csoport	33	48
EMOCIONÁLIS csoport	44	41
PURITÁN csoport	23	11

19. tábla

Dohányzás és szóasszociációk

(oszlop-százalékban)

	Nem dohányzott	Próbálkozó	Rendszeres dohányos
<i>Pesszimista jelen</i> csoport	48	60	57
<i>Optimista jelen</i> csoport	52	40	43

20. tábla

Alkoholfogyasztás és szóasszociációk

(oszlop-százalékban)

	Soha nem ivott	Próbálkozó	Rendszeres ivó
<i>Pesszimista jelen</i> csoport	60	57	43
<i>Optimista jelen</i> csoport	41	43	57

21. tábla

Drogfogyasztás és szóasszociációk

(oszlop-százalékban)

	Nem fogyasztott	Már fogyasztott
<i>Pesszimista jelen</i> csoport	56	44
<i>Optimista jelen</i> csoport	56	44

22. tábla

Dohányzás és anómia

(oszlop-százalékban)

	Nem dohányzott	Próbálkozó	Rendszeres dohányos
<i>Anómiás csoport</i>	46	44	53
<i>Nem anómiás csoport</i>	54	66	47

23. tábla

Alkoholfogyasztás és anómia

(oszlop-százalékban)

	Soha nem ivott	Próbálkozó	Rendszeres ivó
<i>Anómiás csoport</i>	45	51	46
<i>Nem anómiás csoport</i>	55	49	54

24. tábla

Drogfogyasztás és anómia

(oszlop-százalékban)

	Nem fogyasztott	Már fogyasztott
<i>Anómiás csoport</i>	50	39
<i>Nem anómiás csoport</i>	50	61

25. tábla

Dohányzás és gyereknevelési elvek

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Idealizál t</i>	<i>Morális</i>	<i>Pragmatikus</i>	<i>Családközpont ú</i>
Nem dohányzott	0.179	0.213	-0.167	-
Próbálkozó	-	-	-0.175	-
Rendszeres dohányos	-	-0.121	0.197	-

26. tábla

Alkoholfogyasztás és gyereknevelési elvek

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Idealizál t</i>	<i>Morális</i>	<i>Pragmatikus</i>	<i>Családközpont ú</i>
Rendszeres ivó	-	-0.440	0.157	-0.106

27. tábla

Drogfogyasztás és gyereknevelési elvek

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Idealizál t</i>	<i>Morális</i>	<i>Pragmatikus</i>	<i>Családközpont ú</i>
Már fogyasztott	-	-	0.139	-

28. tábla

Dohányzás és a jövőkép

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Karrier- optimista</i>	<i>Karrier- pesszimista</i>	<i>Gyermek- pesszimista</i>
Nem dohányzott	-0.406	-0.177	-
Próbálkozó	-	-	-
Rendszeres dohányos	0.143	0.128	-

29. tábla

Alkoholfogyasztás és jövőkép

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Karrier- optimista</i>	<i>Karrier- pesszimista</i>	<i>Gyermek- pesszimista</i>
Soha nem ivott	-0.121	-	-
Próbálkozó	-	-	-
Rendszeres ivó	0.112	-	0.156

30. tábla

Drogfogyasztás és jövőkép

(a 0.1 vagy nagyobb score-átlagok)

	<i>Karrier- optimista</i>	<i>Karrier- pesszimista</i>	<i>Gyermek- pesszimista</i>
Már fogyasztott	0.132	-0.321	0.349

IRODALOM

- Andorka, R. - Harcsa I. 1994. Deviáns viselkedés. In.: Andorka R. Kolosi T. Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport, Budapest, TÁRKI.
- Andorka, R. 1994. Social changes and social problema in Hungary since the 1930s: economic, social and political causes of the dimense of state socialism. Comapartive Social Research, vol. 14. 49-96.p.
- Bagdy E. 1995. Családi szocializáció és személyiségzavarok. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csepeli Gy. 1997. Szociálpszichológia. Budapest, Osiris.
- Elekes Zs.- Paksi B. 1996. Lelkünkre ül a politika? Az öngyilkosság és az alkoholizmus változó trendjei. Századvég, Új folyam 2. szám.
- Elekes Zs.1993. Magyarországi droghelyzet a kutatások tükrében. Országos Alkohológiai Intézet, Alkohológiai Füzetek 24. szám. Budapest.
- Elekes Zs.-Paksi B. 1999. Fiatalok szenvedélyei?! Alkohol- és drogfogyasztás valamint dohányzás a budapesti középiskolások körében 1999-ben. Századvég, Új folyam 13.
- Enyedi Gy.- Tamási P. (szerk.) 1996. Értékváltozások. Info-Társadalomtudomány. 39. Budapest, Országgyűlési Könyvtár, MTA TKK, MTA VITA Alapítvány.
- Erikson, E. H. 1968. Identity: Youth and crisis. New York, W.W. Norton.
- Füstös L.-Szokolczai Á. 1994. Értékek változásai Magyarországon 1978-1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. Szociológiai Szemle, 1.
- Hoppál M.-Szecskő T. (szerk.) 1987. Értékek és változások. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Kohlberg, L. 1969. Stage and sequence: to socialization. in.: D.A. Goslin (ed.): handbook of socialization theory and research. Chicago, Rand McNally.
- Kohlberg, L. 1976. Moral stages and moralization: The cognitive-developmental approach. In: J. Lickona (ed.) Moral development behavior: Theory, research and social issues. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Mead, G.H. 1973. A pszichikum, az én és a társadalom. Budapest, Gondolat, 1973.
- Merton, R. K. 1973. Anómia és társadalmi struktúra. In.: Ferge Zsuzsa (vál. és szerk.) A társadalmi struktúra és rétegződés II. Elméletek és konkrét elemzések. Budapest, Tankönyvkiadó, 1. kötet.
- Moscovici, S. 1984. The Phenomenon of Social Representations. In.: Farr, R.M. Moscovici, S. (eds): Social Representations, Cambridge: Cambridge University Press.

- Nemzeti stratégia a kábítószer-probléma visszaszorítására. A kormány kábítószer-ellenes stratégiájának koncepcionális alapjai. 2000. Ifjúsági és Sportminisztérium.
- Oprics J., Paksi B. 1996. Az öngyilkosság területi különbségeinek elemzése. Szenvedélybetegségek. 1.
- Rácz J. 1989. Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori "devianciák". Budapest, Magyar Pszichiátriai Társaság.
- Ritter Ildikó (szerk.) Jelentés a magyarországi kábítószer-helyzetről. Ifjúsági és Sportminisztérium, Kábítószerügyi koordinációért felelős helyettes államtitkárság. Budapest, 1999.
- Rudas J. 1985. .Értékkeresztmetszet I-II. Tanulmányok-Beszámolók-Jelentések. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont,
- S. Molnár J. -Pongrácz Tiborné, 1996. Gyermekek nevelni. In.: Andorka R. Kolosi T. Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport, Budapest, TÁRKI.
- Somlai P. 1997. Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata. Budapest, Corvina.
- Spéder Zs.-Paksi B.-Elekes Zs. 1998. Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. Kolosi T.-Tóth I.-Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi Riport. Budapest, TÁRKI.
- Srole, L. 1956. Social Integration and Certain Corollaries: An Exploratory Study. American Sociological Review. 21.
- Szabados T. 1996. Gyermeknevelési elvek a magyar társadalomban (1982-1996) In.: Enyedi Gy.- Tamási P. (szerk.) 1996. Értékváltozások. Info-Társadalomtudomány. 39. Budapest, Országgyűlési Könyvtár, MTA TKK, MTA VITA Alapítvány.
- Szabó I.-Örkény A. 1996. Tizenévesek állampolgári kultúrája. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- Tajfel-Forgas, 1981. Social Categorization: Cognitions, Values and Groups. J. Forgas (ed.) Social Cognition. London Academic Press
- Tóth O. 1998. Házasság és gyermek: vélekedés és viselkedés. Századvég, Új folyam, 11.
- Váriné Szilágyi I. 1987. Az ember, a világ és az értékek világa. Budapest, Gondolat.)